



# **KNJIGA O PRIJESTOLJU BOŽIJEM**

**Mulla Sadra Širazi**

**Sa njemačkog preveo**

**Vahidin Bebanić**

## **Sadržaj**

### **Prvo mjesto prosvjetljenja (mašriq)**

1. Princip o podjeli bivajućeg i zaključak (itbāt) prvog bitka
2. Princip izveden od Božanskog Prijestolja sa osvrtom na Jednostavnost bitka
3. Princip izveden iz izvora prosvjetljenja u pogledu na jedinstvenost nužnog bitka
4. Princip u predstavama i njihovim otklanjanjima
5. Princip o odnosu Božanskih osobina i suštine
6. Princip izveden sa izvora prosvjetljenja
7. Princip o zabludjelima u pogledu spoznaja posebnih Božanskih stvari
8. Princip o Njegovoj riječi – Slavljen je On!
9. Princip izveden sa izvora prosvjetljenja
10. Princip izveden iz Božanskog prijestolja
11. Princip o Imenima Uzvišenog
12. Princip o načinu Božanskog djelovanja
13. Princip o nastajanju svijeta
14. Princip o vezi između duše i tijela

### **Exkurs (posebno objašnjenje)**

#### **Dopunjeno objašnjenje**

### **Drugo mjesto prosvjetljenja**

#### **Prvo prosvjetljenje**

1. Princip o zabludama filozofa
2. Princip o različitim nivoima duše
3. Princip o stvarnoj prirodi čulnih osjetljivosti
4. Princip o unutarnjim čulima duše
5. Princip o stvarnoj prirodi pogleda
6. Princip o nepromjenjivosti duhovnog svijeta
7. Princip o vezi duše i tijela
8. Princip o preegzistenciji duše
9. Princip o duševnim i duhovnim ljudima
10. Princip o duši i duševnoj tjelesnosti
11. Princip o duši sa osvrtom na posljednje stvari

## **Drugo prosvjetljenje**

1. Princip o uklanjanju velova u pogledu proživljenja tijela
2. Princip o stvarnoj prirodi drugog duševnog svijeta
3. Princip o različitim aspektima između tijela ovoga i onoga svijeta, s osvrtom na način i vrstu tjelesnog postojanja
4. Princip o odstranjivanju sumnji kod onih koji odbijaju povratak (ma'ād) i negiraju proživljenje tijela; u ovim sumnjičenjima sadržano je nekoliko poteškoća
5. Princip o tome šta od ljudskih dijelova ostaje i jedan osvrt na patnje u Kaburu

## **Treće prosvjetljenje**

1. Princip o tome da je smrt pravedna
2. Princip o sakupljanju (ḥaṣhr) tijela
3. Princip o dvostrukom puhanju (Israfilovo puhanje/trubljenje u rog)
4. Princip o velikom i malom proživljenju
5. Princip o zemlji proživljenja
6. Princip o tome da je put (ṣirāt) istina
7. Princip o otvaranju knjiga i stranica
8. Princip o vrsti i načinu isijavanja/pojavljivanja stanja na Dan proživljenja
9. Princip o ispitu ('aḍ), obračunu i primanju knjiga te zaključak njihovog značenja
10. Princip o Raju i Paklu
11. Princip o tome koja Božanska stvarnost najavljuje Raj i Pakao, uključujući ukazanje na njihova vrata
12. Princip koji ukazuje na stražare Pakla (zabāniyya)
13. Princip o visinama ('araf) i njihovim stanovnicima
14. Princip o značenju drveta Tuba
15. Princip o vječnom prebivanju u Paklu njegovim stanovnicima
16. Princip o vrsti i načinu predstavljanja i predstava namjera na Dan proživljenja, uz osvrt na njihovu materiju i formu
17. Princip o tome da li ostala živa bića imaju slično okupljanje ili ne

## **Završetak i pouka**

**Prvo mjesto prosvjetljenja spoznaje o spoznaji Boga, Njegovim osobinama, imenima i znacima (atributima); sadrži sljedeće principe (doktrine – Qawā'id):**

**1. Princip o podjeli bivajućeg i zaključak (Itbāt) prvog bitka.**

To što postoji je ili stvarnost bitka (Ḥaḳīqat al-Wujūd) ili nešto drugo. Pod stvarnošću podrazumijevamo da joj ništa nije pridodato osim biti, bilo to općenito ili posebno, ili jedna logična definicija (Ḥadd), ili ograničenje (Nihāya), ili krajnost (Māhiyya), ili jedan nedostatak odnosno nepostojanje ('Adam). To je nazvano nužni bitak (Wājib al-Wujūd), i zato kažemo: kada istina bitka ne bi postojala, tada ne bi uopšte nijedna stvar egzistirala. Međutim, ovakvo zaključivanje je bez ikakve dvojbe pogrešno, i isto tako je pogrešno i njeno zaključivanje.

Objašnjenje nužnosti egzistencije (stvarnog bitka) sastoji se u tome da ono što nije stvarni bitak, ili je ograničeno iz ograničenosti, ili poseban bitak (wujūd ḥaṣṣ), koji ima udio u nebitku ili ima nedostatak (quṣūr). I svako ograničenje osim bitka egzistira kroz bitak, a ne kroz samoga sebe (nafs). Kako bi i moglo drugačije biti? Kada bi ograničeno biće sebe prihvatilo odvojeno od bitka, tada to (ograničeno) biće ne bi moglo – ono „samo ono po sebi“ – biti, da ne govorimo da ne bi moglo ni egzistirati. Jer potvrđivanje jedne stvari ispred njenog bitka, i ako ovaj bitak nije pravi, tada stoji jedan zajedno formirani (tarkīb) od bitka kao takvog i drugih posebnosti (khuṣūṣiyya), i svaka posebnost osim bitka je nebitak ('adam aw 'adamiyya), i sve zajedno formirano (murakkab), iako pripadaju zajedno jednoj logičnoj definiciji i njenom pojmu (mafḥūm).

Postavljanje jednog pojma u vezu sa nekom stvari i njegova veza (ḥaml) s njom – bilo da je on (pojam) jednog bića ili jedna potvrđena ili negacijska osobina od nečeg drugog – uvijek se probija bitak te stvari unaprijed. (Naša) priča se vraća ponovo nazad na bitak, ili se postavlja logično u beskonačnost dalje, ili dolazi na kraj prema apsolutnom bitku, nepomiješano sa nečim drugim.

I tako je očigledno da je pravi razlog egzistencije i egzistenata čisti istinski bitak, kojem ništa nije dodijeljeno osim biti. Ova stvarnost ne može kroz logičku definiciju (ḥadd), niti kroz ograničenja, niti kroz nedostatke, niti kroz moguću snagu, niti kroz neko biće, biti ograničena. Njemu nije dodato ni općenito, niti tačno, kao ni posebno niti diferencirano, niti akcidentalno pridodato, bio on specifičan ili općenit. Jer bitak je prije svih ovih akcidentalnih opisa bića. I s njim, kojem nikakvo biće nema osim bitka, nije povezano ništa, bilo ono općenito ili posebno. Niti ima posebnu diferenciranost niti individualitet (taṣahhuṣ) osim samoga sebe (osim Njegovog jastva). Nema formu, zato što nema suučesnika (sudjelatelja, saučesnika) i nema krajnji cilj (ghāya). Upravo suprotno – to je forma njegovog jastva i davalac forme (muṣawwir) svake stvari. Zato što je to

upotpunjenje njegovog jastva i upotpunjenje svake stvari, jer je njegovo jastvo u svim vezama stvarno (bi-l-fil).

Nema određitelja (mu'arif) niti otkrivača (kašf) osim Njega samog. O Njemu nema dokaza (burhān) osim njega samog, i slijedno tome svjedoči on sebe kroz samoga sebe i jedinstvo svog sebstva. Kada je On rekao: "ALLAH SVJEDOČI DA NEMA DRUGOG BOGA OSIM NJEGA" (Kur'an 3:18), zato što njegovo jedinstvo nije posebna jednina (waḥda šakhṣiyya) u njegovoj jedinstvenosti (fard) sa njegovom određujućom prirodom potvrđena, i nije jednina jednog gospodstva ili vrste, koja je u jednom općenitom pojmu ili biću. I nije jednina u skupu cjeline (iḡtimā'iyya) koja je potvrđena. Kada se jedan broj prema jedinstvenoj stvari pripiše ili pripoji, niti je jednina kontinuiteta (ittiṣāliyya) kao kod jedne veličine (maqādir), koja ima određenu veličinu (mutaqaddirat), niti je drugo jedinstvo po sličnosti (nisbiyya), homogenitet (taḥāṭṭul), istovrsnost (tajānuš), analogija (tašābuh) i povećanje (taḍā'uf) – kao što znaš, iako neki filozofi dozvoljavaju jedinstvo po sročnosti ili (sukladnosti) (tawāfuq), a ne dozvoljavaju niti jednu drugu vrstu stvarnog jedinstva. Ali njegovo jedinstvo je jedno drugo, drugačije jedinstvo, neprepoznatljivo u Njegovom najdubljem biću (kunn). Kojem je jastvo Uzvišenog jednako, izuzev bitka; jedinstvo osnove svih jedinstava je također kao bitak bitka osnova svega bivajućeg, zato mu niko nije ravan: "I NIKO MU RAVAN NIJE" (Kur'an 112:4).

I na isti način je Njegovo prepoznavanje, istinito prepoznavanje sebe, koje nije pomiješano sa bilo kakvim neznanjem, i uslijed toga je prepoznavanje svih stvari u svakom pogledu, i isto tako se može reći za sve Njegove potpune osobine.

## **2. Princip izveden od Božanskog Prijestolja sa osvrtom na Jednostavnost Bitka**

Sve što je u Njegovoj suštinskoj stvarnosti jednostavno – na osnovu Njegovog jedinstva – jesu sve stvari. On ne treba nijednu od ovih stvari, osim onih koje se odnose na nedostatke, nepostojeće i na moguće. Kada, naprimjer, uzmemo jedno posebno postojeće A i kažemo: "A nije B", kada bi to tako bilo da A po sebi jeste A, tada bi to bilo identično sa "A nije B", pa bi A po sebi u njegovom suštinskom bivanju bio kriterijum (misdaq) ove negacije. Kada bi to tako bilo, onda bi suštinsko biće A bilo jedna negacijska (negirajuća) stvar (amr 'adamiyy) od te vrste, da svako ko A razumije, istovremeno ne razumije B. Ali ovaj slijed je pogrešan, a pogrešan je i prethodni. I na ovaj način je sigurno da je nosilac (mawḍū') os A-osti nešto suštinsko iz Bitka i jednog posebnog bića spojeno. Upravo za sam razum pojam A-osti je pojam koji ima nešto bivajuće.

Na toj razini pojmovnog Bitka, pojam A-osti je sastavljeni pojam od nečeg bivstvujućeg kroz koji A egzistira, a pojam odricanja od nečeg kroz što A nije B je nešto o drugim stvarima koje su od njega negirane. Ovdje postaje jasno da svaka stvar koja ima bit i može biti negirana, nije jednostavna stvarnost u apsolutnom smislu; upravo je istina suprotna. Sve ono što je suštinski jednostavno u njegovoj stvarnosti ne može sadržavati ništa što bi moglo biti negirano. Drugačije ne bi bilo jednostavno u njegovoj suštinskoj stvarnosti, već bi postojalo kao dvije suprotne strane: kroz aspekt kojim je to tako i kroz aspekt kojim to nije takvo.

I tako zaključujemo: jednostavna supstanca je potpuno bivajuća sa pozicije Bitka i njegove prisutnosti u njoj, u njenoj jednostavnoj stvarnosti. Jer sve stvari u Njemu su sadržane u Njegovoj spoznaji pod pretpostavkom da on (Bitak) nije pomiješan s materijom.

Shvati to, moj prijatelju, i iskoristi to.

### **3. Princip izveden iz izvora prosvjetljenja u pogledu na jedinstvenost nužnog bitka**

Nužni bitak je jedan. I kod Njega nema saučesnika. Jer Njegova stvarnost je potpuna, Njegovo biće potpuno i beskonačno, sa moći i snagom. Jer to je jedna čista stvarnost bitka koja nema logično određenje (ḥadd) i nema ograničenja – kako je unaprijed utvrđeno. Kada bi ovaj Bitak bio neka logička odrednica ili posebnost (tašahhuṣ) u bilo kojoj vezi, tada bi on bio ograničen i izdvojen kroz nešto drugo osim bitka. Moralo bi nešto postojati što ima moć nad njim koja ga ograničava i opisuje. Ali to je nemoguće. Prema tome, niti ima potpunosti bitka niti dobrote koja bi imala temelj u njemu i koja bi iz njega nastajala.

I to je dokaz Njegove jedinstvenosti (tawḥīd). Množina (ta'addud) nužnog bitka nije moguća, jer kada bi bilo tako, to bi pretpostavilo jedan bitak koji bi bio nužan i ograničen u bitku kao jednom od dva. Prema tome, ne bi cijeli bitak bio obuhvaćen ukoliko bi bila pretpostavljena stvarna pretpostavka jednog (takvog) Bitka kojem ne biva ništa pridodato i od čijeg oticanja (isticanja, oduzimanja) mi ništa ne dobijamo. Slijedno tome, ne bi u njemu bio sadržan aspekt nepostojanja, nemogućeg ili mogućeg, i bio bi zajedno formiran broj (zawq tarkībī) predstavljen u vrsti moguće stvari, a ona se ne bi odnosila na stvarno jednog (nekog bitka) kojem niti je logička odrednica (ḥadd) niti je jedno nepostojanje ('adam) pridodato, ali ovo je nemoguće.

Na ovaj način je potvrđeno da nužni bitak nema drugog saučesnika (sudruga) u bitku i da je svako savršenstvo bitka jedna kap koja se proističe (kapa) iz Njegovog savršenstva. I da sve ono što je Dobro jeste jedan bljesak (luma) iz sijajućeg Svjetla Njegove Ljepote. Iz toga proizlazi: On je uzrok Bitka, i to što je van Njega ovisno je o Njemu; potrebna je Njegova suštastvenost i samodostatnost Njegovog Bića, koje je bez promjene (taghawwur).

#### **4. Princip o predstavama i njihovim otklanjanjima**

Najneprikladniji (neodgovarajući) put od puteva (awḥan aṭ-ṭuruq) prema jedinstvenosti Božijoj, a istovremeno najslabiji od njihovih dokaza, je put kojim su išli neki moderniji učenjaci, koji su pokušali izjednačiti “njega (put) sa kušanjem (dawq)”, neki božanski mudraci (mutā’allihūn) – neka ih Bog od toga sačuva.

Jedan put je zasnovan na uvjerenju da je izvedeni pojam egzistencije (al-mawjūd) općenit i sveobuhvatan, dok je bitak (wujūd) posebno stvaran i u njegovoj unutarnjosti bića (māghūl al-khawn) ne spoznatljiv. Oni kažu: “Mi priznajemo da je bitak koji je osnova izvedenog pojma (mabda’ al-ishtiḳāq) egzistencija – jedna suštastvena stvarnost po sebi (qā’im bi-dhātihi) – i to je stvarnost nužnog bitka, i da bitak od svega drugog odgovara vezi (intiṣāb) ovisnosti bivajućeg u njegovoj cjelovitosti o nužnom bitku.”

Prema tome, egzistencija je običnija od ove stvarnosti i običnija od svega drugoga što se odnosi na nju. Značenje egzistencije mora jednom od ovoga dvoje odgovarati: ili je on suštastveni bitak po sebi, ili ono na šta se ono odnosi. Kriterijum (mīyār) od ovih je uzrok posljedice (mabda’ al-āṭar).

I oni su dosegli njihove najudaljenije granice u tvrdnjama koje stoje u tome da kada je bitak samodostatan po sebi, da se to tada odnosi i na egzistenciju. Međutim, oni su tada najvažniji dio pitanja zapostavili, a to je pitanje: da li je biće Uzvišenog jednako značajno sa značenjem apsolutnog bitka, čije različite vrste ili posebne pojave su prisutne u stvarima.

Ali ova vrata su za njih zaključana, jer oni pretpostavljaju da apsolutni bitak koji sve bivajuće obuhvata, nema nijedno drugo značenje osim čisto apstraktno izvedenog pojma koji se premješta razumom, kome niti jedna stvarna stvar ne odgovara.

Zato kažem: Rado bih volio znati na koji način čovjek koji poznaje upotrebu gramatike i upotrebu riječi (ar-rajul al-luġawiyy wa-l-‘urfiyy), jednu izvedenu riječ (kao što je egzistencija) posmatra bez da taj pojam razumije iz čega je izvedena, i kako može jedan izvedeni pojam, koji je jedan od najboljih i najpoznatijih pojmova, tokom osnove skrivenosti od svih biti nepoznat i više je nego nepristupačna ideja (mumtani‘ at-taṣawwur).

I kako može izvedeno značenje biti jedno dok se njegova osnova ljulja između dva mišljenja (dvije misli)? Prvo je jastvo koje je njegovom najdubljem biću nespoznatljivo, drugo je u vezi (nisba) s ovim nespoznatim, pri čemu ovo nespoznatljivo jeste nespoznatljivo.

Istina je sadržana u tome da je ovaj opći pojam koji oblikuje osnovu apsolutne egzistencije izraz koji nešto označava, koji se u svim stvarima ostvaruje višeslojno po njegovom broju, iskazano na više različitih načina (maqūl bi-t-taṣkīk ‘alayhā), uz pomoć snage između prednosti i suprotstavljenosti između njih dvoje.

Najpotpuniji i najjači bivajući je stvarni Bitak koji je čista stvarnost Bitka kojem nije ništa zamislivo osim Bitka. Po sebi to je najotvoreniji i najjasniji Bitak, ali razmjeru njegovog očitovanja (zuhr) razumjeti i shvatiti, i njegovo podređivanje (qahr) onog pod čim ga se registrira (isti‘lā), razboritosti i očima je skriveno.

Prema tome, pogled njegove skrivenosti je pogled njegove obznane, i na tome se temelji tvrdnja (Božanske) jedinstvenosti (tawḥīd), i samo kroz nju i ništa drugo otvaraju se njena vrata.

## **5. Princip o odnosu Božanskih osobina i suštine**

Osobine Njegove Uzvišenosti – Slavljen je On – Njegovo su biće samo po sebi. To nije onako kako kažu Ešarije, koji mnoštvo (ta‘addud) od osobina u bitku potvrđuju, što zbog tog mnoštva od osam jednakovrijednih osobina ima za posljedicu. A nije ni onako kako to tvrde Mu‘tazilije, koji pojam osobina potpuno negiraju, ali njihovo djelovanje potvrđuju i upotrebljavaju kao njihovu zamjenu za biće. Oni su slični onima koji o uzroku bitka kažu da visoko ponad beskorisnosti (ṭāṭil) i jednakosti (taṣbīḥ) stoji, ali na neki način koji samo ljudi spoznaju “koji su dobro u nauku upućeni” (Kur’an 3,7), “i tako smo stvorili zajednicu, da budete svjedoci protiv ostalih ljudi” (Kur’an 2,143), koji nisu bili skloni pretjerivanjima (ġālīn), niti su zaostajali zbog umanjivanja (muqassir).



## 6. Princip izveden sa izvora prosvjetljenja

Njegova spoznaja svih stvari je jedna stvarnost, bez obzira na njihovo jedinstvo, i ona je spoznaja svih stvari: “Kakva je ovo knjiga – ni mali ni veliki grijeh nije propustila, sve je nabrojala” (Kur’an 18,49). Jer kada bi jedna neblisko određena stvar preostala, tako da njegova spoznaja ne bi bila spoznaja stvarnosti, nego bi bio jedan obzir spoznaje, a u drugom obziru neznanje.

Ali stvarnost jedne stvari nije pomiješana sa bilo kojom drugom, inače sve to ne bi moglo prijeći iz potencijaliteta u čin. Već prije je na to ukazano, da se njegova spoznaja vraća na njegov Bitak – i tako Najuzvišenijem Bitku nije pridodat ne-bitak; također, spoznaja njegovog bića, koja je prisutnost Njegovog bića, nije odsustvo (ğaybiyya) bilo čega pridodatak.

To je zato što je Njegovo biće to koje sve stvari čini stvarima i što svim stvarnostima stvarnost posuđuje. Stoga je Njegovo biće stvarnije nego stvari same po sebi. Jer po sebi je jedna stvar moguća, ali zajedno s onim što jednoj stvari čini i stvarnost joj posuđuje, nužno je. A nužnost stvari je jača od njihove mogućnosti.

I onaj za koga je teško spoznati da je spoznaja Uzvišenog – nevezano za Njegovo jedinstvo – spoznaja svake stvari, (ima ovu poteškoću) jer on prihvata da je Njegovo jedinstvo kvantitativno i da je ono jedno po broju (wāḥid bi-l-‘adad). Već prije je na ovo ukazano da to nije tako, nego da je ona jedna stvarnost (wāḥid bi-l-ḥaqīqa), kao i Njegove druge osobine.

I ne postoji ništa (nijedna stvar) osim stvarnosti stvarnog, koja je u pravoj namjeri, dok moguće stvari jednu drugu vrstu jedinstva imaju – naime jedinstvo pojedinačnog, vrste, roda, kontinuiteta i slično.

Ova pitanja su najteže shvatljiva pitanja Božanstvenosti, ali “A kada im Knjiga od Allaha dolazi” (Kur’an 2,89) su stvarne izvorne stvarnosti (al-ḥaqā’iq al-muḥaṣṣala al-muta’aṣṣila), od kojih su stvari na razini sjene i mašte spuštene. A ono što je s Bogom, to je stvarnije u ovim stvarima nego ove stvari same po sebi.

## 7. Princip o zabludjelima u pogledu spoznaja posebnih Božanskih stvari

Spoznaja Najuzvišenijeg od mogućih stvari nisu forme koje su utisnute u njegovom biću, kao što su tvrdili učitelji filozofa (Aristotel) i peripatetičara (mašša’in) i njihovi nasljednici Abu Nasr (al-Farabi), Abu Ali (Ibn Sina) i drugi.

Nije onako kako su tvrdili stoičari (riwāqiyyūn) i njihovi nasljednici Šejh (Suhrawardi) i ‘Allāma (Naṣr ad-Dīn) at-Tūsī i neki noviji učenjaci, koji tvrde da je Njegova spoznaja mogućih stvari bića

samo vanjskih egzistirajućih stvari. To nije moguće, jer je Njegova spoznaja vječna (qadīm), dok sve druge moguće stvari nastaju u vremenu.

Spoznaja nije, kako to pogrešno tvrde Mu'tazilije, o ne-egzistirajućim bićima. Spoznaja nije ni, kako tvrde Ešarije, predstave, gdje prihvataju da je Njegova spoznaja vječna i da se ne dodiruje s mogućim osim u momentu njegovog nastojanja.

I pogrešno mišljenje koje se pripisuje Platonu – da Njegova spoznaja u samoopstojećem biću (dā'im qa'im bi-anfusihā) i formama (postoje), koje su od Njega i od materije odvojene.

Također je pogrešno mišljenje koje se pripisuje Porfiriju, a sadržano je u tome da Njegova spoznaja mogućnosti – Njegovo sjedinjenje (ittiḥād) s inteligibilnim (ma'qūlāt) – u tom slučaju znači to što šira masa razumije pod "sjedinjenjem".

I spoznaja Boga nije to čime su se sami opteretili i šta su neki od modernih učenjaka objavili, jer su pokrali mogućnost da se dosegne spoznaja Boga iz jednog kraćeg izlaganja (ijmālīyy al-'ilm).

Ali ona je to što smo mi u našim knjigama predstavili i ukazali.

Najveću glupost pokazuju riječi onih koji misle da ove materijalne forme, bez obzira na njihovo potapanje u materiji i njihov namješteni Bitak sa svim nepostojećim velovima i opsjenama tame, koji nužno iz Bitka u mjesto, vrijeme i određena mjesta slijede, bivaju formom spoznaje (ṣuwar 'imiyya), koja biva trenutna spoznaja Njegove spoznaje.

Postoji dokaz da je ova vrsta materijalnog Bitka jedan mračni (ḡulmaniyy) Bitak, koji je pokriven od sebe samog i kroz sebe samog. I zbog njegove pripadnosti ovoj vrsti bitka, njegovo prisustvo je tačno isto kao i njegova djeljivost, i njegovo jedinstvo je isto kao njegovo potencijalno mnoštvo, i njegova povezanost (ittiṣāl) je jedna te ista kao njegova prijemčivost djeljivosti (inqisām).

Kaži mi samo, učeni čovječe, ako je ovaj materijalni bitak od Stvoritelja kao Njegov prepoznat, prisutan kod Njega u ovoj formi, uronjen u materiju i u jedno određeno mjesto, ali koji ne može biti shvaćen osjetilnim opažanjem, da ne govorimo o predodžbenoj snazi ili duhovnom razumijevanju (ta'aqqul), kako može onda ova inteligibilna (ono što se uzima duhovnim zrenjem) forma, ukoliko je zaista inteligibilna, još i jedna materijalna forma biti i prijemčiva za djeljenje u veličinama i uputa na njihovo stanje?

Duhovni bitak se postavlja kao jedna vrsta bitka koja se razlikuje od onog Bitka za čije stanje je karakterističan. Prema tome, nije moguće da je duhovno razumijevanje tjelesno ili da je tjelesno duhovno.

Ne slušajte one koji kažu da iako tjelesna stvorenja (al-muqawwanāt al-jiṣmāniyya), unutar njihovih sopstvenih ograničenja tjelesni su i mijenjaju se, ništa zbog toga manje izvanjski nisu

postojani i nisu nepromjenjive inteligibilije u vezi (bi-l-idaafa) s onim što je veće od njih, naime Uzrok i svijet Njegovog Gospodstva (malakūt).

To nije moguće, jer način bitka njegove jedne stvari u sebi samome uslijed jedne veze ne mijenja. Materijalnost stvari je u posebnostima njegovog bitka sadržana, i materijalnost stvari i njihovo razdvajanje od materije nisu osobine koje se izvan bića stvari nalaze. Na sličan način su supstancijalitet supstance i njihov podseban bitak jedno te isto. I tako se ponaša i s akcidentalijama i akcidentom u njihovom bitku.

I zato što jedan bitak se ne pojavljuje u dva različita aspekta kao supstanca i akcidencija, tako također ne može biti odvojeno od materije i materijalno da se pojavi pod dva različita aspekta. Kad se kaže da su ove materijalne forme prisutne u Uzvišenom, i to kroz njihove forme koje su suštinski razdvojene, i stoga materijalne stvari bivaju spoznate na akcidentalan način, onda je ovaj pogled opravdan.

Već prije je bilo na to podsjećano: ono što je kod Boga, naime praiskonska stvarnost stvari i veza stvari prema onome šta Bog jeste, ponaša se kao veza između hlada/sjene i njenog osnovnog uzroka.

## **8. Princip o Njegovoj riječi – Slavljen je On!**

Riječ Božija nije, kako kažu Ešarije, jedna sopstvena (nafsiyy) osobina i vječne misli, koje su obilno prisutne u Njegovom biću, a koje se kod Mu'tazilija nazivaju "riječ duše". Jer Njegova riječ je nešto drugo osim jedne čiste inteligibilije, ili u ovom slučaju bila bi to spoznaja, a ne riječ. Ali niti je Njegova riječ jedan izraz za stvaranje glasa i slova, što na ovo značenje ukazuje, inače bi u tom slučaju svaka riječ bila riječ Uzvišenog.

Ne pomaže riječ Božiju ograničiti na namjeru da druge od strane Boga poučava, niti je predstaviti samo u Njegovom Imenu, jer sve uzima svoj početak od Njega. Kada čovjek jednu riječ bez prenosnika naumi, to je nedopustivo, jer u jednom takvom slučaju ne bi uopšte bilo glasa ni riječi. U stvarnosti, u stvaranju potpune riječi (kalimat tammam) i u spuštanju, "u njoj su ajeti jasni, oni su glavnina Knjige, a drugi su manje jasni. Oni čija su srca pokvarena – željni sumnje i svog tumačenja – slijede one što su manje jasni" (Kur'an 3,7), koji su u riječi i izrazima zaodjeveni i sadržani.

Riječ Božija predstavlja se u različitim aspektima povezanosti (Kur'an) i razdvojenosti (Furkan); ali ona nije knjiga, jer knjiga dolazi iz svijeta stvorenog. "Ti prije nje nijednu knjigu nisi čitao, a nisi je ni desnom rukom svojom pisao, inače bi posumnjali oni što laži govore" (Kur'an 29,48).

Jer Njegova riječ dolazi iz svijeta naređenja (al-amr), a njeno mjesto su srce i prsa. U Njegovoj riječi je: "Donosi ga povjerljivi Džibril na srce tvoje, da opominješ" (Kur'an 26,193–194), i odgovara volji Božijoj i Njegovoj riječi: "A to su ajeti, u srcima su onih kojima je razum dat; a Naše ajete samo nepravedni osporavaju" (Kur'an 29,49). Knjigu razumije svako: "I Mi mu na pločama napisali pouku za sve" (Kur'an 7,145). Riječ Božija je skrivena knjiga: "Dodirnuti ga smiju oni koji su čisti" (Kur'an 56,79) – iz uprljanog ljudskog svijeta.

Kur'an je Poslanikov as. način života, a ne knjiga. Razlika između Kur'ana i knjige je kao razlika između Adema i Isaa, a.s.: "Isajev slučaj je kod Allaha isti kao i Ademov: od zemlje ga je stvorio, a zatim rekao: 'Budi!' – i on bi" (Kur'an 3,59). Ali Adem, a.s., je knjiga Božija napisana sa obje ruke Njegove moći.

Ti (o Ademe) si jasna knjiga (Kur'an 5,15) koja sa svojim slovima otkriva skriveno.

Isus je Njegova riječ, koja je proizašla iz Njegove naredbe: "Njegova riječ koju je položio u Mariju i duh od Sebe" (Kur'an 4,171). Onome što je stvoreno Njegovim rukama ne pripada ista čast kao onome što egzistira kroz ova dva slova. Ko drugačije pretpostavlja, vara se.

## **9. Princip izveden sa izvora prosvjetljenja**

Govornik je onaj kroz koga riječ egzistira. Onaj koji piše je onaj kojem se bitku (awğadā) daje riječ, to znači knjizi, i oboje imaju različite nivoe. Svaka knjiga je u nekom smislu jedna riječ, i svaka riječ je također knjiga u drugom smislu, jer svaki govornik je u nekom smislu jedan pisac, i svaki pisac je u nekom smislu jedan govornik.

Jedno vidljivo svjedočanstvo (šāhid) postoji u tome: kada jedno ljudsko biće posmatraš, kada govori, riječ izlazi iz njegove duše na ploču njegovih prsa, razina njegova glasa na mjestu gdje se glasovi ispuštaju (maḥāriq ḥurūfihi), artikulirajuće forme (aškāl ḥarafiyya) i izjavljivanje riječi (ḥayāt kalāmiyya).

I njegov dah duše dolazi od onoga što je prouzrokovala njegova riječ. Stoga on piše perom Njegove moći i na tablu njegovog daha, potom na razini njegovog glasa. On je jedinstveno biće (šakṣ) kroz koje riječ egzistira, i zato je On govornik.

I sada to čini svojim mjerilom (miqyās) onoga što je ponad njega. I bude ispod onih koji su dobri savjetnici: "I jedan čovjek s kraja grada dotrča: 'O Musa,' – reče – 'glavešne se dogovaraju da te ubiju; zato ti bježi, ja sam ti zbilja iskren savjetnik'" (Kur'an 28,20), a ne ispod onih koji se prepiru: "Ne prepirite se preda Mnom! – reći će On – još davno sam vam zaprijetio" (Kur'an 50,28).

## **10. Princip izveden iz Božanskog prijestolja**

Sve što je inteligibilno u Njegovom bitku (maqūl al-wujūd), također je inteligibilno ('āqil) shvaćeno, i više od toga – svaka razumljiva forma (ṣūrah idrākīyyah), bila ona inteligibilno pojmljiva ili čulima percepirana (maḥṣūs), jedno je u bitku (muttaḥid al-wujūd) s onim što poima.

Dokaz za to, koji proizlazi i iz Božijeg prisustva, sastoji se u tome da svaka pojmljena forma zahtijeva poseban način rastavljanja od materije, čak i kada je čulna. Stoga je njen bitak po sebi i njena čulna percepcija jedno, i u njoj nema promjenljivih različitosti.

Za takvu posebnu formu čovjek ne može preuzeti bitak u kojem jedan aspekt nije obuhvaćen čulnom spoznajom, jer je njihov osnovni bitak pojmljivi (wujūd idrākī), a ne samo čulima percepirani. Ovaj bitak razlikuje se od bitka neba i zemlje i drugih stvari izvan tog.

Jer njihov bitak nije pojmljivi bitak niti čulna percepcija, te nijedan razum ne poima drugačije nego akcidentalno, uslijed pojmljivih formi koje mu odgovaraju.

Kad se stvar na ovaj način ponaša, kažemo: nije moguće da bitak ovih čulno percepiranih formi, čiji je bitak sam po sebi čulna percepcija, bude različit od bitka njihove čulno percepirane supstance. Jer kad bi ona imala svoj vlastiti bitak i jednu čulom percepiranu supstancu, postojao bi drugi bitak, a oni bi bili povezani u odnosu slično ocu i sinu, gdje se nijedan od njih ne potvrđuje kao dio jedne akcidentalne veze koju razum u potpunosti ne može dokučiti, osim u odnosu oca i sina.

Ali takvo nešto u našem razmatranju nije moguće. Jer u pogledu ove čulne forme nije moguće da postoji bitak u čijem aspektu se ne pojavljuje kao čulna percepcija, i čije biće ne bi bilo čulom percipirano – slično čovjeku koji nije po svom biću otac, ali postaje otac kroz stanje povezanosti u bitku svog bića.

Biće čulne forme je, po svom biću, čulno percipirana forma, i njen bitak je po njezinom biću percipiran, bez obzira na to da li u svijetu čulnih supstanci koje su od nje različite egzistira ili ne.

Čak i kad čovjek na to ne usmjeri pažnju, ili pretpostavi da postoji u svijetu jedna neodvojena čulna supstanca, za njega će u ovom slučaju odgovarati jedna čulno percipirana supstanca za njeno biće.

Na ovaj način, njeno biće je po sebi čulno osjećajuće i čulima percipirajuće, jer se nijedna veza ne rastavlja na razinama bitka među njegovim sudrugama.

Analogno tome, zamišljene i inteligibilne forme definišu se kao utjelovljenja zamisli i duhovnog razumijevanja.

Izjava Porfirija o sporazumu (ittihād) duhovnog razumijevanja i duhovno shvaćenog ukazuje možda na ono što smo zaključili; onaj tko ne podržava njegov put i sudi mu u pogledu tog sporazuma – a to su mnogi noviji filozofi – ne razumije njegovu dubinu ni metodu mišljenja, niti je prodro u njegove osnove.

Dokaz im je negiranje sporazuma između dviju stvari. Jer kad su one zaista različito egzistirajuće, a postaju jedno jedino egzistirajuće, nemogućnost ne postoji.

Nastajanje (sayr) jednog jedinog bića koje se upotpunjuje i koje svojom egzistencijom jača vlastiti način bitka, kroz što postaje mjerilo (mişdāq) jedne nove istine, koja prije nije postojala, te počinje tražiti stvari koje ranije nisu bile tražene – zahvaljujući opsežnom krugu svoga bitka – nije nemoguće.

Jednina duše sa intellectus activus (‘aql fā’il) nije ništa drugo nego njeno nastajanje u biću kroz intellectus activus za forme.

Proširenje intelekta po broju nije moguće, ali postoji druga vrsta uopćenosti jedinstva, svojstvena njemu, koja se razlikuje od brojčano mjerljive jedinosti, i zahvaljujući toj uopćenosti (‘umūm), na svaku pojedinačnu osobu usmjerava na svoj način.

Stoga je intellectus activus istovremeno suučesnik (sā'id) ovih duša koje su povezane s našim tijelima, ali i granica potpunosti, utvrđene za nju, kao i njena inteligibilna forma koja ih sve obuhvata.

Ove duše su prefinjeni konci (raqā'iq), slični zraku koji sijaju prema tijelima, a potom se od njih odvrćaju kada duše postanu savršene i nematerijalne.

Potpuno utvrđivanje jedne istine u ovim pitanjima zahtijeva opsežan razgovor, koji nije sadržan u ovoj raspravi.

## **11. Princip o Imenima Uzvišenog**

Uzvišeni je rekao: "On pouči Adema svim Imenima..." (Kur'an 2,31), a također: "Bog ima lijepa Imena, zovite Ga Njima..." (Kur'an 7,180).

Znaj da je svijet Božanskih Imena jedan svijet sa vrlo velikim prostorom, u kojem su sadržane sve pojedine izvornosti istine.

Ona su ključevi skrivenog i izvori (manāt) tačne spoznaje Uzvišenog od svih egzistenata, u skladu s Njegovom riječi: "I kod Njega su ključevi svih tajni; samo ih On zna" (Kur'an 6,59).

Jer ne postoji ništa što u Njegovom imenu nije sadržano, čiji arhetipovi (āyān) kroz bitak Njegovog bića egzistiraju na uzdignut i uzvišen način.

Oni su nužni kroz nužnost Njegovog bića, kao što mudrost (ḥikmah) moguće stvari kroz bitak te moguće stvari postoji.

Akcidentalno učinjeno (mağ'ūl) postoji kroz utjecaj (ghal) bitka, jer osnova nužnog nema mudrost, jer je On čista stvarnost bitka bez primjese nepostojanja, u čijem viđenju ne bi egzistirao.

Ova spoznaja se odnosi na mudrost koju nije moguće dijeliti osim onima koji su je dostojni – savršenima među ljudima otkrivenja i mističnih spoznaja ('ulamā' al-kašf wa al-'irfān).

Imena su riječi i artikulirani glasovi, koji se ne čuju prije nego što budu izgovoreni; oni su slušani i prepoznati od onoga koji ovu pažljivu nauku istražuje.

Istinu mnogih pitanja određuju i pismeno predstavljaju u skladu s poretkom koji su postavili za regulisanje i formuliranje mudrosti (Aristotel, Ibn Sina) – na principe (ma bādi') i predmete (mawḏū'āt), koji su glavni i pomoćni dijelovi (aqsām ašliyya wa far'iyya), te traženi ciljevi (maṭālib) i krajnji ciljevi (ghāyāt) utemeljeni.

Njegova velika Imena mogu se podijeliti u supstance i akcidente u devet kategorija: kvantitet, kvalitet, mjesto, položaj (situacija), vrijeme, relacija, imetak/dobro (ḡidḡa), djelovanje i trpljenje.

Sva ta Imena su duhovne supstance koje kroz jedan bitak osnovnog nužnog bitka egzistiraju.

To je jedno od čuda tajni veličine Božije.

## **12. Princip o načinu Božanskog djelovanja**

Djelovanje jednog djelatelja odvija se:

- po odgovarajućoj prirodi (bi-ṭ-ṭab'),
- ili kroz iznudu (bi-l-qaṣr),
- ili zahvaljujući potčinjenosti (bi-t-tašīr),
- ili kroz namjeru (bi-l-qaṣd),
- ili kroz saglasnost (bi-r-riḡā),
- ili kroz pronicljivost (bi-l-ināyah),
- ili kroz samo otkrivenje ili epifaniju (bi-t-taḡallī).

Sve osim prvih troje su dobrovoljna (irādiyyah) djelovanja.

Prva dva ne uključuju volju, dok za treće postoje obje mogućnosti.



Stvoritelj svijeta djeluje kroz prirodu – za materijaliste i sljedbenike prirodnih predstava (ṭabāʿiyya – antički filozofi);

kroz namjeru i poticaj (dāʿin) kod nekih Muʿtazilija;

kroz namjeru bez poticaja kod većine njih;

kroz saglasnost sljedbenika filozofa svjetlosti (Išrāqiyyūn);

kroz providenje kod peripatetičara;

kroz samo otkrivenje/samorealizaciju kod sufija.

“Svako se okreće prema svojoj kibli, a vi se potrudite da druge čineći dobra djela pretečete! Ma gdje bili, Allah će vas sve sabrati – Allah motri na ono što radite.” (Kurʿan 2,148)

### **13. Princip o nastajanju svijeta**

Čitav svijet nastaje u vremenu, jer sve što je u njemu ima prednost u bitku kroz vremenski nebitak i nezaustavljivo se obnavlja.

Niti jedno jastvo (huwwiyya) iz broja jastava, niti pojedinačno biće iz broja pojedinačnih bića – bilo nebeskih ili elementarnih, jednostavnih ili složenih, supstanci ili akcidenata – nije nebitak koji prethodi njegovom bitku, niti je bitak koji prethodi njegovom nebitku u vremenu.

U konačnici, svako tijelo i sve tjelesno, što je na bilo koji način povezano sa svojim bitkom i materijom, neprestano se obnavlja u svojoj sopstvenosti, bitku i individualitetu (šakṣiyya).

### **14. Princip o vezi između duše i tijela**

Neposredni činitelj kretanja u svim dijelovima kretanja nije ništa drugo doli priroda, a ona je ishodište svih kretanja po biti, bilo da je u pitanju njeno korištenje dušom, kao što je u pitanju voljno kretanje, bilo da se radi o ograničavanju izvanjskom prisilom, kao što je prisiljavanje

kamena na kretanje prema gore i slično, ili ono što se naziva kretanjem po prirodi. Sve ove kretnje su poput osobe čiji duh je priroda.

Ovo je oblikovao Bahmanjar slažući se u mišljenju sa svojim učiteljem (Ibn Sinaom) u vezi s kretnjama uzrokovanim dušom, postavljajući pitanje: Kako se mijenja prirodno stanje kretanja organa suprotno što iziskuje njena bit pokoravajući se duši? Ako je ovo tačno onda nužno ne nastupa umor (tijela) kod zadaće koju zadaje duša, suprotno prirodi, i neće biti uzdrmanosti prilikom privlačenja zahtjeva duše i zahtjeva prirode. Jedini način rješenja ovog prigovora se ogleda u tome da je priroda potpuno podređena duši, da je ona jedna od snaga kojima se služi i djeluje putem njih aktivnošću tijela, i da to nije priroda ona priroda koja postoji u elementima tijela i brojčano u njegovim organima, već da je ona jedna od etapa stepena duše. Ona je nešto što ostaje u tijelu nakon prekidanja veze s dušom drugačije od onoga što smo spomenuli. Zaista su umor, napetost, bolest tijela i slično nešto drugo od ovoga zbog otpora ovome drugom radi pokornosti duši a ne prvom.

Zato duša ima dvije podređene prirode, jedna od njih je pobuđena po biti, a druga se odnosi na element tijela. Jedan od njih je pokorna duši a druga pruža određeni otpor.

Na osnovu rečenog, postaje jasno da je govor prvog filozofa (Aristotela) ispravan da je kretanje nebeske sfere prirodno kretanje i da je njegova duša prirodno utjelovljenja u njemu. Ono što je nama postalo jasno putem blistavo otkrivenog dokaza, jeste da je bit nebeske sfere njena priroda i njena animalna duša jedna stvar po egzistenciji i individualitetu, koje se razlikuju u tri stvari. Nebeska sfera nema nematerijalnu dušu i njoj pripada animalno-imaginacijska duša koja oponaša inteligibilnu formu sličnu njoj, na koju se povezala kao što su zrake svjetlosti povezane sa svjetlom. Tako je i priroda nebeske sfere spojena sa svojom imaginacijskom dušom poput spojenosti sjene sa individuom.

Međutim, priroda nebeske sfere i njena animalna duša, sa svojim moćima znanja su nestajuće i prolazne putem stalnog obnavljanja i kolanja, a ono što ostaje iza nje jeste opstojeća riječ kod Boga koja je postojana u Njegovom znanju, na osnovu Njegovog govora – neka je Uzvišen: “Ono što je kod vas iščezava, a ono što je kod Allaha, postojeće je.” (Kur'an, En-Nahl, 16:68-69)

### **Exkurs (posebno objašnjenje)**

Sada kada si saznao da svaka nebeska sfera ima prolaznog pokretača (animalnu dušu) i odvojenog pokretača (inteligibilnu formu) koji je konačnica kretanja i izravni uzrok nebeskog kretanja u stvari obnavljajućeg identiteta i kolajuće biti, onda ti je postalo jasno da je Ovaj svijet kuća prolaznosti, nestanka i prelaska a da je Onaj svijet kuća počinka. Ovaj svijet i sve ono što je na njemu premješta se u kuću Onog svijeta. Nebesa su smotana, zvijezde padaju i njihovo kretanje se zaustavlja i svjetlost im se gasi, a kada nastupi Sudnji dan Sunce će se umotati i zvijezde razletiti, nebeska sfera će zaustaviti svoje okretaje, zvijezde će se zaustaviti i nema nikakve sumnje u njihov nestanak, ali znanje o Tom trenutku (Sudnjem danu) je kod Allaha.

### **Dokaz**

Postoji jedan dokaz da smo mi od Boga, kroz jedno razmatranje nekolicine dijelova Njegove velike knjige, dobili takav (dokaz) kao riječ: "Pa zar smo prilikom prvog stvaranja malaksali? Ne, ali oni u ponovno stvaranje sumnjaju" (Kur'an 50,15) i Njegova riječ: "Mi određujemo kada će ko od vas umrijeti, i niko Nas ne može spriječiti" (Kur'an 56,60) i Njegova riječ: "Ti vidiš planine i misliš da su nepomične, a one promiču kao što promiču oblaci – to je Allahovo djelo koji je sve savršeno stvorio; On, doista, zna ono što radite." (Kur'an 27,88). Ovi i drugi ajeti ukazuju na neprestano obnavljanje ovoga svijeta i njegovo umiranje (Dutur) te svjedoče prolaznosti (Sawal) ovozemnog svijeta i njegovih ograničenosti, kao što primjerice kaže Njegova riječ: "Sve što je Zemlji prolazno je, ostaje samo Gospodar tvoj, Veličanstveni i Plemeniti" (Kur'an 25,26-27) i Njegova riječ: "a nebesa će u moći Njegovoj smotana ostati" (Kur'an 39,67), kao i Njegova riječ: "Ako htjedne, vas će udaljiti i nova stvorenja dovesti" (Kur'an 14,19); i Njegova riječ: "Mi ćemo Zemlju i one koji žive na njoj naslijediti i Nama će se oni vratiti." (Kur'an 19,40).

Ovaj dokaz proističe iz osnaženja obnavljajuće prirode (Tabia), koja sve njene dijelove prožima (Sariya fi-l-gism) i ona je neposredni uzrok (Mabda qarib) njenog kretanja i mirovanja. Ne postoji tijelo koje nema ovu supstancijalnu formalnu prirodu, koja sve njegove dijelove prožima, i ona je neposredni uzrok njegove gravitacije (Mayl), neovisno o tome da li je ovo kretanje tijela aktuelno

ili u potencijalitetu, cirkulira li ili je pravo, centripetalno ili centrifugalno; i tjelesna priroda (Tabaddul) i u tečnosti (Sayalan) odgovara supstanci Njegovog bića i Njegovom suštinskom kretanju Bitka kao izvora svih kretanja u akcidentima s mjesta i položaja i svih promjena u kvantitetu i kvalitetu.

Kroz to (univerzalno kretanje transsupstancijalnog bitka) je vječno povezano sa onim što u vremenu nastaje, a ne kroz jedno drugo akcidentalno kretanje. Jer individualitet (Huwiya) ove prirode je takav da se neprestano obnavlja, ispušta i teče. Njeno nastajanje i obnavljanje nema uzročnika (osim Boga), jer njeno biće nije ovisno o drugom uzroku osim uzroka bića, i kada činilac (Ga'il) njeno biće čini, on to čini stalno obnavljajućim.

Što se tiče njenog neprestanog obnavljanja, ona ne opstaje na osnovu činjenja, uticaja ili djelovanja djelatelja (osim Boga). Ovo sličí onom što su filozofi rekli, da njen individualitet postoji u tome da se neprestano obnavlja, ispušta i teče.

Kažemo: Vrijeme je mjerilo obnavljanja i mijenjanja, ali smisao kretanja je u tome da je ono jedno (neprekinuto) stanje (Hal) jedne stvari; uopšteni prelaz jedne stvari iz potencijaliteta u čin (biva obično definisano kao kretanje) je samo odnosni (Nisbiyy), duhovni, izvedeni (Masdariyy) i apstraktni pojam (u duhu), jer je kretanje obnavljanja (bitka ili supstance jedne stvari). Spomenuti prelaz nije supstancijalno kretanje kroz koje obnavljanje i prelaz iz potencijaliteta u akt biva ostvaren.

Razlika između njih je kao razlika između bitka i apstraktnog bitka, koji se na apstraktne inteligibilije (Al-ma qulat ad-dihniyya) odnosi, i između bitka u suštini onoga kroz što jedna stvar egzistira i iz čega je jedan ne-bitak protjeran. Kroz što se prelaz iz potencijaliteta u čin dogodio, je samorealizacija pojedinosti (al-fard at-tadrigiyy), koje se odnosi na kategorije, jednako kao jedan kvalitet ili jedan od akcidenata, i također kao jedna od formalnih i materijalnih supstanci, koje se u bitku obnavljaju i stupnjevito mijenjaju u skladu sa svojim individualitetom (Huwiya), ali ne i u skladu sa njihovim suštstvom.

Dokaz da je tjelesna priroda jedna supstanca, čiji bitak proističe i u njenom biću i njenom individualitetu se obnavlja (Huwiya), na opsežan i precizan način je predstavljen u djelu *Al Asfar al-arba'a* (Četiri duhovna putovanja) u posebnom poglavlju.

U ovim knjigama je prikazana saglasnost najstarijih filozofa u pogledu prolaznosti i propadanja svijeta i obnavljanja svega što se na pramateriju (Hayula) i formu odnosi, te da svako pojedinačno prirodno tijelo – bilo nebesko ili elementarno – nastaje u vremenu.

Što se tiče prirodne cjeline (al-kulliyy at-tabi'iy), smatramo da ne egzistira kao jedno biće (bi-d-dat), bez obzira na poznata shvatanja filozofa (Hukama), nego akcidentalno (bi-l-arad), bez obzira na stavove Mutezilitske zajednice. Cjelina označava mudrost, koja nije ovisna o nekom uslovu, nije vječna i ne nastaje; njeno nastajanje ovisi o nastanku njenog pojedinačnog bića, te zavisi njegova vječnost od njene, budući da s aspekta njegovog bića ne postoji posebna pojedinačnost (Wahid sahsiyy) koja stvarno egzistira. Njegovo biće nema neprekidnog trajanja (Dawam), čak i kada sve pojedinačnosti nastanu.

Prema tome, nema neprekidnog trajanja ni osnovnog ni akcidentalnog, osim spoznaje Uzvišenog Boga.

Što se tiče duše kao duše, njen bitak se stalno mijenja i nastaje iznova; drugim riječima, ona je potčinjena onom zakonu kojem su potčinjena i druga bića utisnuta u materiju (Muntabi'at fi-l-mawadd), budući da je njen bitak povezan s tijelom (Ta'alluqiyy), a povezani bitak mijenja se kroz izmjenu onoga čime je povezan s tijelom.

Duša, ukoliko ostaje duša, povezana je s njenom donjom, nižom stranom tijela. To je priroda, ali postoji potencijal da pređe na jedan duhovni aspekt i gornju stranu; i kada se veza s njom iz potencijaliteta pređe u čin, postaje čisti duh, koji je forma njene spoljašnosti.

Što se tiče čisto razdvojenih bića (Al-mufarikat al-mahda) i nematerijalnih formi (As-suwar al-mujarrada), postoji druga riječ, poznata znalacima jedinstva i ljudima otkrivenja, sadržana u tome da su sa stanovišta bitka bića pokradine, koja su svoje biće izgubila i zaronila u more jednoće (Ahadiyya). Oni su forme koje u spoznaji Uzvišenog Boga egzistiraju, pokrivene velovima Božanstvenosti (Uluhiyya) i palatama Njegove veličine; kada ovih velova svjetlosti ne bi bilo, sve bi zrakama Njegove svjetlosti (Sabahat) bilo spaljeno, što je na nebesima i obje zemlje, kao što hadis kaže: "I On – Slavljen je On – ima božanske aspekte (šu'yun) i stupnjeve od svjetlosti koji nisu od brojeva podnih stvari ovoga svijeta, i oni nisu ono što je izvan 'Boga Uzvišenog', jer su forme koje su u božanskom predodređenju i u svijetu božanskog kraljevstva (egzistiraju)." Ove forme su voljeni (egzstatički anđeli – Muhayymun), koji uopšte ne gledaju na svoja bića uslijed njihovog udubljenja u njihovo biće i u izmjenu brda njihove stvarnosti (inniya): istovremeno su oni

duhovno sijanje prve svjetlosti, koja kroz opstanak (Baqa) opstaje, a ne kroz njegovo čuvanje (lbqa).

Ova knjiga ne sadrži potpuna objašnjenja ovih tajanstvenih i sačuvanih pitanja. Naš cilj je ukazati na neprestano nastajanje tijela, formi i njihovih snaga. Što se tiče intelekta, nismo potvrđivali njegov bitak; Mutezeliti ga negiraju i zato nismo vidjeli nužnost da govorimo o njegovoj vrsti i nastajanju.

## **Drugo mjesto prosvjetljenja**

Drugo mjesto prosvjetljenja nauke o povratku (ma'ad) – u njoj ima nekoliko prosvjetljenja (Išraqat).

## **Prvo prosvjetljenje**

Prvo prosvjetljenje o spoznaji duše, koje sadrži sljedeće principe:

### **1. Princip o zabludama filozofa**

Znaj da spoznaja duše spada u najteže razumljive nauke, koje filozofe u veliku zabludu vode, neovisno o njihovom dugoročnom istraživanju, njihovoj snazi istraživanja i brojnim pokušajima (u kojima istinu zaključuju) osim svadljivih Mutezilita. Zato što čovjek ovu nauku ne može steći bez prosvjetljenja iz niše Poslanstva i svijeta otkrivenja i poslanja, i isijavanja Knjige, kao i prenosa koji su od naših Imama, a.s., nosilaca uputstva (Hidaya) i bezgrešnosti (Isma), kroz njihovu intuiciju od pečata Poslanika Muhameda (mir i blagoslov neka su na Njega i na one koji mole za druge vjerovjesnike i poslanike).

### **2. Princip o različitim nivoima duše**

Ljudska duša ima više stupnjeva i razina, od početka njenog nastanka do kraja cilja (krajnjeg boravišta). Ona također ima neovisnu izgradnju (naša 'at zatīyya) do krajnjih stadijuma (aṭwār wugūdiyya). Na početku svog stanja povezanosti s tijelom, ona je jedna tjelesna supstanca, potom se učvršćuje korak po korak i ide postepeno od jednog stadijuma njene stvorene prirode na drugi,

dok samostalno ne opstane i ne nestane iz ovih staništa, dok ne pređe izvan ovog svijeta i ne vrati se svome Gospodaru (Kur'an 89,27). Tako je duša u skladu sa svojim nastajanjem najprije tjelesna, a nakon boravka postaje duhovna.

Prvo što kod njene tjelesne građe nastaje je tjelesna snaga, nakon toga prirodna forma, zatim čulna duša (sa njenim stupnjevima), potom misleća (mufakkira) i sjećajuća (zakira) duša, zatim govoreća (nāṭiqā) duša, a neposredno nakon praktičnog intelekta dolazi teorijski intelekt ('aql naẓarī) u njenom redu stupnjevitosti, od granice potencijalnog intelekta ('aql bi-l-fi'l) do intellectus agens = aktivnog intelekta ('aql fā'il). Taj aktivni intelekt je naredbodavni duh (ar-rūḥ al-amrī), koji je s Bogom povezan Njegovom riječi: "Duša je po mojoj naredbi stvorena" (Kur'an 17,86). On se nalazi samo u rijetkim pojedincima ljudskog roda. Za njegovo dosezanje neophodno je Gospodarevo veličanstveno privlačenje (ḡaḍaba rabāniyya); ovdje nije dovoljno jednostavno djelovanje ('amal) i dosezanje (kasb), kao što stoji u jednom hadisu: "Privlačenje iz privlačenja Istine stoji nasuprot djelovanja oba tereta (taqalan) Zemlje."

### **3. Princip o stvarnoj prirodi čulnih osjetljivosti**

Prvo što nastaje od mirisa svijeta nevidljivog i ugodnih mirisa nebeskog kraljevstva, u posjedu duha i duševnih snaga, jeste snaga djelovanja (kuwwat al-lams). Ona pripada svakom živom biću i struji kroz tjelesne udove uz pomoć parne duše (dampf geistes – ar rūḥ al-bukhārī) i od nje perceiveranim formama su forme četiri izvorna kvaliteta i slično.

Nakon toga slijedi snaga okusa (kuwwat al-ẓawq) i percepcija devet oblika ukusa (mat' 'umāt) i ono što je iz njih zajedno spojeno. Poslije toga slijedi čulo mirisa (šamm), koje percipira formu mirisa. Najfinije i najplemenitije od svih pet čula su čulo sluha i vida.

Snaga čula vida (kuwwat al-baṣar) je jača u vezi sa vidljivim (stanjem gledanja – mubsarāt) i više je aktivna nego prijemčiva (qābil), dok se sa sluhom (sam') u vezi sa slušanjem (masmū'āt) ponaša obrnuto.

Ono što kroz pet čula biva percipirano, na što smo već u slučaju djelujućih čula ukazali, jesu skrivene svjetleće slike (muṭāl nūriyya ghā'ibiyya), koje u jednom drugom svijetu egzistiraju. One su samo akcidentalni kvalitati, tj. čulno percipirani (maḥsūsāt) kvaliteti i zapravo kvaliteti duše.

Kada se pita kako je to moguće, iako ove snage kroz tjelesne udove egzistiraju, odgovor je: ove snage ne egzistiraju u stvarnosti kroz tjelesne udove, nego obrnuto – tjelesni udovi egzistiraju kroz njihovo naređenje, jer dokaz ne dozvoljava da se prodre u jednu stvar (ḥall bi-š-šay') čiji bitak u samome sebi ima jedno mjesto (maḥall), pošto se nalazi u jednom svijetu, ali njegova zdjela (mahall) u drugom.

Zato postoje oni koji su prodrli u posude u jednom svijetu, a percepcija i percipirajuće stvari su one koje se u jednom te istom poretku (naḥw wāḥid) nalaze.

Naprimjer, osnovni osjećaj toplote nije ona toplota koja je u tijelu prisutna, kao u vatri koja se dodiruje tjelesnim udovima, niti je to toplota koju nazivamo "osjetljivom" u tijelu; upravo suprotno, ona je drugačija od ovoga svijeta, skrivena forma, koja ima mjesto (ḥāṣila) u upravljanju duše i koju ona preko svojih osjetila percipira. Isto se odnosi i na druge čulno percipirajuće forme i na ono što je ponad njih – u tome je njihova tajna.

#### **4. Princip o unutarnjim čulima duše**

Duša u svom biću ima čulo sluha, vida, mirisa i osjetila opipa i druga otvorena (makšūfa). Ova vanjska čula ponekad prestaju funkcionisati (marad) uslijed spavanja, nesvijesti, kroničnih bolesti (zamānā) ili smrti, dok unutarnja čula svoje djelovanje ne obustavljaju.

Vanjska čula su pokrivke i velovi za unutarnje snage duše; ona su osnova za uništenje vanjskih percepcija i u tome leži jedna tajna.

#### **5. Princip o stvarnoj prirodi pogleda**

Gledanje (ibṣār) se ne dešava kroz odašiljanje zraka iz očiju (šua) kao što tvrde zastupnici egzaktnih nauka (riyāḍiyyūn), niti kroz utiskivanje slika gledanog predmeta u očnom pogledu kao što tvrde zagovornici prirodnih nauka (ṭabī'iyūn).

Oba stava su iz više razloga neodrživa, što je u drugim knjigama objašnjeno, i također nije kroz svjedočenje vanjske forme kroz dušu, koje su kroz materiju u obilju prisutne (al-qā'ima bi-l-maddā), što tvrde metafizičari svjetlosti.



Ove tvrdnje su prihvaćene i od nekih savremenih učenjaka kao što su Farabi i Suhrawardi. Ovako poimanje je, međutim, nezadovoljavajuće iz više razloga, što smo jasno objasnili u tumačenju *Ḥikmat al-Išrāq* (Nauka o prosvjetljenju).

Jedan od razloga je da ono što se u našoj materiji nalazi nije to s čim je obična percepcija povezana, i to nije jedna percipirajuća sadašnjost (al-ḥuḍūr al-idrākī) i jedan percipirajući bitak (al-wujūd ash-shu'ūrī).

Drugi razlog je da ova povezanost ne može biti (ḡayr ṣaḥīḥa), jer zamjenska povezanost onoga što nema poziciju (wāḍ') sa posjednikom materijalne pozicije (ẓāt al-awḍā' al-maddiyya) nije moguća osim uz pomoć posrednika (wāsiṭa). Iako takva povezanost može biti tačna uz pomoć posrednika, ona nije spoznavajuća povezanost prosvjetljenja (idāfa 'ilmiyya išrāqiyya), nego materijalna veza, odgovarajuća temelju djelovanja ili trpljenja materijalnih snaga.

Istina je u tome da nam je Bog kroz inspiraciju (ilhām) dao do znanja da nakon ispunjenja posebnih uslova, uz Božiju dozvolu, iz duše (minhā) nastaju "uzvišene" forme koje su u njoj sadržane (ḥāḍira 'indahā) i pojavljuju se u svijetu duše, ali ljudi ne znaju za njih i misle da su te forme uronjene u materiju, sa kojom je percepcija povezana.

Prema našem tumačenju, vrijedno je ovu vezu nazvati "Veza prosvjetljenja" (al-idāfa al-išrāqiyya), jer ono što se u njoj nalazi i sakuplja jest isto ono s čim je združena (muḍāf ilayhi), kao i ono što je sakupljeno (muḍāf) – a to je punstvo svjetlosti u njenom bitku.

Sve percipirane forme egzistiraju u jednom svijetu. "U ovome je doista pouka za ljude koji se budu Allahu klanjali" (Kur'an 21,106).

## **6. Princip o nepromjenjivosti duhovnog svijeta**

Ljudska mašta je supstanca koja nadilazi ovaj svijet, to jest svijet prirodnih stanja (al-akwān aṭ-ṭabī'iyya), promjenljive materije (al-mawwād al-mustaḥīla) i pokreta.

O tome imamo odlučujuće dokaze koje smo izložili u našem djelu *Al-Asfār al-Arba'a* (Četiri duhovna putovanja). Mašta nije odvojena od oba stvorena svijeta (kawnan), ali u suprotnom bi bila stvar u duši i razumu. Njen bitak je u jednom drugom svijetu.

Ovaj svijet odgovara mašti što se tiče nebeskih sfera, elemenata, raznih vrsta živih bića, biljaka i slično, ali je puno bogatiji od ovoga svijeta.

Sve što čovjek kroz maštu i unutarnje čulo razumije i svjedoči nije ni u njegovom mozgu niti u snazi koja se nalazi u pećini njegovog mozga. Ona ne egzistira ni u tijelu nebeskih sfera, niti u svijetu koji je odvojen od duše, kao što tvrde sljedbenici metafizičke svjetlosti.

Umjesto toga, egzistira kroz dušu (qā'im bi-n-nafs), ali ne kao inherentna egzistencija uz pomoć jednog spremnika, nego kroz egzistenciju jednog djelovanja uz pomoć jednog Djelatelja.

Ove forme prisutne u svijetu duše razlikuju se u skladu sa svojom pojavom i skrivenošću, snagom i slabosti.

Svaka snaga koja odgovara imaginativnoj duši odgovara snazi i osnažitelju supstanci. Što je više usmjerena prema biću duše i manje pažnje obraća na tijelo i primjenu njegovih pokretačkih snaga, to je upotpunija i jača u skladu s pojavom i bitkom formi koje se u njoj pojavljuju.

Kad ove forme postanu ojačane i osnažene, tada nema nikakve interakcije s egzistencijom ovoga svijeta, u skladu sa snagom bitka i primanjem privlačenja uticaja (tarattub al-āthār).

One se ne pojavljuju kao što mnogi misle – kao sjaj slike (ashbām miṭāliyya) koja ne ostavlja trag u bitku, kao većina slika u snu, pa se duša koristi tijelom i čak je to slučaj i u spavanju.

Obilno pojavljivanje ovih formi i snaga pokazuje se nakon smrti. One forme koje čovjek vidi poslije smrti, na ovom svijetu su poznate kao fatamorgana.

Zato je Gospodar rekao vjerujućem Aliju, a.s.: “Ljudi spavaju, kada umru, probude se”, i tada će biti nevidljivo vidljivo, a spoznaja će biti jedno neposredno gledanje. Tu stoji tajna povratka (ma'ād) i oživljavanja/uskrsnuća tijela (qaṣr al-‘aḡād).

## 7. Princip o vezi duše i tijela

Duševnost duše (*nafsiyyat an-nafs*) ne pojavljuje se u vezi koja se pokazuje u njenom bitku (u kvalitetu akcidenata), kako većina filozofa misli, kao veza sa tijelom, već kao veza kralja sa državom ili kapetana (kormilara) broda prema brodu. U suprotnom, bezbrižnost duše je jedna mudrost njenog Bitka (*naqwu wugudiha*), i ovo nije stanje (*hal*) jednog kralja ili jednog kormilara, jednog oca i drugih iz broja onih koji imaju posebno biće, kod kojih se jedna povezanost sa nečim drugim pokazuje nakon što je već bio u njihovom biću. Jer mi sebi ne možemo predstaviti kod duše, dok je ona još uvijek jedna duša, jedno takvo prisustvo u kojem ne bi bila povezana sa tijelom i ne bi koristila njegovu snagu – osim da se u svom bitku promijeni (*tanqalib*) i da se u njenoj samostalnosti/samoopstojnosti (*tagawhur*) tako učvrsti da ona sama u svom sopstvenom biću biva neovisna i da joj ne treba više prirodno tijelo. “I svojim ć se kad oстане vratiti” (Kur’an 84,9). “Onaj koji tebe mrzi sigurno će bez pomena ostati” (Kur’an 111,3). “U ovom je zaista pouka za ljude koji se budu Allahu klanjali.” (Kur’an 21,106)

## 8. Princip o preegzistenciji duše

Ljudska duša ima pretpostavljenu egzistenciju u odnosu na tijelo, bez da nužno to znači premještanje duše (*tanasuh*) i bez zahtjeva za nužnošću (*istigab*) jedne predvječnosti (*qidam*) duše o kojoj je Platon učio – (ova pred vječnost), bez pluralizma (*ta'addud*) ličnosti jedne jedinstvene vrste ili njihovih različitosti, bez materije i spremnosti (*istidad*), bez podijeljenosti po njenom jedinstvu kao što je to slučaj kod neprekinutog slijeda veličina (*al-maqadir al-muttasila*) i bez ne-činjenja (*ta'til*) prije nastajanja tijela. U suprotnom, duša ima predvječnost na ovaj način, kao što smo pokazali i rasvijetlili u “Objašnjenjima Mudrosti, Al-Išraq”, i tome se ne može ništa dodati. Na to je u riječi Uzvišenog ukazano: “I kada je Gospodar tvoj iz kičmi Ademovih sinova izveo potomstvo njihovo i zatražio od njih da posvjedoče protiv sebe: ‘Zar Ja nisam Gospodar vaš’, oni su odgovarali: ‘Jesi, mi svjedočimo’ – i to zato da na Sudnjem danu ne reknete: ‘Mi o ovome nismo ništa znali.’” (Kur’an 7,172). Kao i u riječi Poslanika, a.s.: “Duše ljudi su mobilizirane vojske...” i od Imama Sadika a.s.: “Zaista nas je Bog iz svjetlosti Njegove Visosti i Veličanstva stvorio, potom je dao našem stvaranju formu (*sawwara halqana*) od gline, skrivenu ispod prijestolja, i stavio svjetlost u nju, i mi smo bili ljudi svjetlosti (*bašaran nuraniyyan*), i On je duše naših sljedbenika (*šī'atuna*) od naše ilovače stvorio.” I Muhamed ibn Babuyih (Abu Džafer ibn Ali ibn Babuyih al-Qummi, rođ. 381/992, značajan poznavalac hadiskih znanosti Dvanaestoimamskih šiija) da Bog bude s njim zadovoljan – prenosi u njegovoj “Knjizi o Božijem Jedinstvu” (*Kitab al-Tawhid*) od Abu

Abd Allaha – mir na njega – koji je rekao: “Bog Veliki Uzvišeni, stvorio je vjernike od gline Rajskog vrta i udahnuo u nju od Svoga duha.” On donosi jednu predaju od Imam Džafer Es-Sadika a.s. koja glasi slično: “Bog je vjernike od gline rajskog vrta stvorio i udahnuo u njihovu formu nježne vjetrove rajskog vrta.” A od Abu Abdullaha: “Vjernik je vjerniku brat, zato što su njihove duše od duha Božijeg, Velikog Uzvišenog, i zaista, duša vjernikova je jače sa Božijim duhom povezana nego zrake svjetlosti sa suncem.” Predanja o tome, koja dolaze od naših prijatelja (*ashabuna*), brojna su, tako da egzistencija duša prije tijela pripada nužnoj uvjetovanosti (*daruriyyat*) učenju Imama, a.s., da Allah bude s njima zadovoljan.

## 9. Princip o duševnim i duhovnim ljudima

U unutarnjosti elemenata i stubova od kojih su stvoreni ljudi nalazi se duševni čovjek (*Insan nafsaniyy wa hayawan barzahiyy*), prelaz između svijeta prirode i čisto duhovnog svijeta sa svim njegovim tjelesnim udovima, čulima i snagama; on egzistira sada i njegov život nije akcidentalan i ne dolazi izvana, kao život ovog tijela. Upravo suprotno, on ima jedan suštinski život. I ovaj duševni čovjek je jedna centralna supstanca između duhovnog čovjeka (*Al-insan al-aqliyy*) i prirodnog čovjeka (*Al-insan at-tabiyy*), i ovo je slično onome što učitelj filozofa (Aristotel) u svojoj knjizi “O spoznaji Kraljevstva” (*Ma’rifat ar-rububiyya*) tvrdi. (Ovdje se radi o Aristotelovoj teologiji – *Utulugiya Aristotelis*, koja nije napisana od njega lično, već od njegovog učenika Plotina/Plotinove Eneade.) On kaže: “U tjelesnom čovjeku nalazi se i duševni i duhovni čovjek. Ali pod tim ne razumijevam da je tjelesan čovjek ovo dvoje, nego razumijem pod tim da je on s njima skupljen/udružen i da je on njihov idol (*sanam*), to znači da on neke duhovne aktivnosti i djelovanja upotpunjuje, i zato, pošto su u tjelesnom čovjeku dvije riječi, jer oni su u njemu maleni, slabi i nedostatni, naime duševno i duhovno, jer je on jedan idol idola.” A na jednom drugom mjestu ove knjige kaže se: “Ovaj tjelesni čovjek je slika idola prvih stvarnih ljudi, njegov život i njegovo stanje su slabi, ali u prvim ljudima su veoma jaki, i prvi čovjek ima jaka i otvorena čula, koja su jača, svjetlija i otvorenija nego čula ovog tjelesnog čovjeka, jer ovi su idoli onih, kao što smo to već više puta rekli.”

I znaj da je učenje ovog velikana konstatovano (*itbat*) u duhovnim ljudima, duhovnim konjima i drugim duhovnim živim bićima i biljkama sadržano, u skladu sa njihovom vrstom, i u duhovnoj zemlji, duhovnoj (paklenoj) vatri, i stvarnom božanskom raju i duhovnom visokom nebu i drugim

odvojenim božanskim formama i specifičnim prirodama, koje egzistiraju u božanskom znanju i u Njegovom svijetu providenja i u mjestu pojavljivanja (*mazahir*) Njegovih Imena koja su u Bogu i u Njegovoj prisutnosti, jer se ne pojavljuju neovisno od Njihovog Bitka. Suprotno tome, oni su iz brojnih pogleda njegovog bića i velova Božanskog vladanja. I ovo (Aristotelovo učenje) je isto učenje njegovih učitelja Platona i Sokrata o formama. I autor djela “Ozdravljenje” (*Al-Šifa*) od Ibn Sine nije bio u stanju da razumije ovo pitanje i da ide putem Aristotela (u stvarnosti Plotina), i zato je on njihov govor o Bitku (njihovih formi) počeo okrivljavati, kuditi i oštro kritikovati Platona i Sokratesa.

Čovjek bi mogao pomisliti da mu nije poznata knjiga “Teologija” i da je nije pripisivao Aristotelu, nego Platonu. Cjelovito sudeći, ovo pitanje postavlja se kao jedna od tajnovitih mudrosti (*al-qawamid al-hukmiyya*) od onih: “Kome je znanje darovano – darovan je blagom neizmjernim.” (Kur’an 2,269). I nakon epohe prvih prethodnika (*al-sabiqin al-awwalin*), niko nije uspio istinu u njoj odrediti i očistiti od slabih mjesta i sumnji, osim nekolicine darovitih filozofa, koji Ga slave i hvale za Njegovu milost i velikodušnost.

## 10. Princip o duši i duševnoj tjelesnosti

Pojedinačno umirući ljudi na ovom svijetu spadaju u jednu vrstu među zajedničkim definicijama (*tahta hadd wahid naw iyy*) koje su sastavljene iz *genus proximus* (*gins karib*) – to znači iz animalnog dijela – i *differentia specifica* (*fasl qarib*) – što znači iz duhovnog dijela, koji su uzeti iz tjelesne materije i duhovne forme. Ali ljudske duše, koje odgovaraju početnoj usaglašenosti u njihovom biću, izjednačene su i odgovaraju jednom drugačijem načinu bivanja i njihovoj praiskonskoj prirodi (*fitra*). Ove duše će se pretvarati u mnoge različite vrste formi koje potpadaju pod četiri glavna roda, jer je duša na početku svog nastajanja u stvarnosti jedna upotpunjena forma koja je čulima percepirana materija. Istovremeno je duša i jedna duhovna materija (*madda ruhaniya*), koja je u stanju da se spoji sa duhovnom formom i zato može da pređe iz potencijaliteta u čin – ili u jednu varljivu sotonsku formu (*sura wahmiyya šaytaniyya*) ili u jednu animalno-životinjsku formu (*sura hayawaniyya bahimiyya*). I u ovoj formi će biti proživljene, a kod proživljenja će se u jednom drugačijem poretku uzdići; ne u ovom slučaju, nego u suprotnom – ovo bi bilo seljenje duše (*tanasukh* – iz jednog tijela u drugo), a ne njeno uskrснуće/proživljenje (*qašr*). Ali duševno seljenje nije moguće, nego se tjelesno proživljenje zaista događa.

Prema tome, na ovom svijetu čovjek može biti anđeo ili sotona, stoka ili zvijer; on će biti anđeo ako u njemu pobjedi spoznaja i pobožnost. Neposlušni sotona ako u njemu pobjede zloba, lukavstvo i zajedno spojeno neznanje (*gahl murakab*). On će biti stoka ako u njemu pobjedi uticaj požude i strasti. On će postati zvijer ako u njemu pobjedi uticaj srdžbe i agresivnosti (*tahagum*). Jedan pas je pas na osnovu njegove životinjske forme, a ne na osnovu njegove posebne materije, ijedna svinja je svinja na osnovu njene forme, a ne na osnovu njene materije. Isto se odnosi i na druga živa bića, od kojih jedan dio, kroz osobine njihove strastvene duše, mogu biti prikazani kao mazga, magarac, ovan, medvjed, miš, paun, pijetao i drugi. Jedan drugi dio ima osobine srdite duše, kao što je lav, vuk, tigar, zmija, škorpia, orao, sokol i druge životinje, u zavisnosti od toga koje moralne kvalitete (*ahlaq*) i stečene osobine (*malakut*) u duši čovjeka pobjede.

Ustat će na dan proživljenja, i zato će vrste ljudi na dan proživljenja na onom svijetu biti višestruke, o čemu se u Knjizi Božijoj govori, naprimjer u Njegovoj riječi: "I toga dana će neprijatelji Božiji biti vatri potjerani – oni prvi bit će zadržni da bi ih stigli ostali." (Kur'an 41,19) i Njegova riječ: "Na onaj dan bit će jedni od drugih odvojeni." (Kur'an 30,13)

Mogu se dodati odlomci o preobrazbi živih bića (*mash*) u Kur'anu, kao u riječi Uzvišenog: "Sve životinje koje po zemlji hode i sve ptice koje na krilima svojim lete svjetovi su poput vas – u Knjizi Mi nismo ništa izostavili – i sakupiće se poslije pred Gospodarom svojim." (Kur'an 6,38) i drugi odlomci kao, naprimjer, riječi Uzvišenog: "Na Dan kada protiv njih budu svjedočili jezici njihovi, i ruke njihove, i noge njihove za ono što su radili." (Kur'an 24,24) i riječi Uzvišenog: "A na Dan kada On sve sakupi: 'O skupe šejtanski, vi ste mnoge ljude zaveli!' – Gospodaru naš – reći će ljudi, štićenici njihovi – mi smo jedni drugima bili od koristi i stigli smo do roka našeg koji si nam odredio Ti! – 'Vatra će biti prebivalište vaše,' – reći će On – 'u njoj ćete vječno ostati, osim ako Allah drukčije ne odredi. Gospodar tvoj je zaista Mudar i Sveznajući.'" (Kur'an 6,128) i riječi Uzvišenog: "I kada se divlje životinje saberu." (Kur'an 81,5)

Također riječi Imama Džafera Esadika a.s.: "Ljudi će biti oživljeni u formi njihovih djela (*a'mal*), a u jednoj drugoj verziji 'u formi njihovih namjera', a prema jednoj trećoj verziji: 'Neki ljudi će biti proživljeni u formi prema kojoj majmuni i svinje izgledaju lijepo.'"

U ovom smislu možemo izložiti riječi Platona, Pitagore i drugih mudraca, čije riječi u sebi sadrže simbole (*rumuz*) i čija je mudrost posuđena iz svjetiljke poslanstva – našeg Poslanika, a.s.

I ono što se kaže u knjigama formalnih filozofa, naime da jedna te ista stvar ne može biti forma jedne stvari i materija jedne druge stvari, možda vrijedi samo u vezi jednog pravila i uopšteno zato da ništa sa tjelesnom materijom nije povezano, jer duša koja je sa materijom povezana sposobna je jednu formu nakon druge obrazovati i stoga se skuplja sa svakom od njih, a također tjelesna forma za tjelesnu materiju je potencijalna i inteligibilna.

Mi smo već donijeli dokaz za postojanje supstancijalnog/nadosjetilnog kretanja (*al-haraka al-gawhariyya*) u svim materijalnim prirodama. I ljudska duša je najbrža od svih stvorenih stvari (*mukawwanat*), odgovarajući preobrazbi (*istihala*) i promjeni (*inqilab*), i njenoj prirodnoj, duševnoj i duhovnoj stupnjevitosti.

Na početku, njena stvorena priroda gradi jednu granicu između svijeta čulno percepiranih stvari. Ona su najveća vrata prema Bogu, kroz koja se stiže u Uzvišeno carstvo (*malakut*), i u njemu je također jedan određeni dio os svakih vrata, koja vode u pakao. Ona je ograda koja stoji između ovog svijeta i onog svijeta, jer je ono forma cjelovite snage u ovom ovdašnjem svijetu i materija cijele forme i drugog svijeta, i ono je mjesto spajanja dvaju mora (*magma-l-bahrain*) (Kur'an 15,59).

Tjelesne stvari i duhovna bića i ono što znače na kraju tjelesnosti ukazuje na to da je ona na početku duhovnog značenja, i kada čovjek na njenu supstancu u ovom svijetu pogleda, tada je očigledno da je ona početak svih tjelesnih snaga i korisnika (*mustahdim*) preostalih životinjskih i biljnih formi. A kada čovjek na njihovu supstancu u duhovnom svijetu pogleda, tada je očigledno da je na početku njene prirode čistog potencijaliteta koja nema formu u svijetu čistog intelekta, ali ona posjeduje sposobnost koja se odnosi na intelekt – inteligibilija (nadčulnog svijeta) da pređe iz potencijaliteta u čin.

Njihova praiskonska veza sa formom ovoga svijeta je kao veza sjemenke (*bizr*) jedne biljke prema plodu ili embrija (*nutfa*) prema živom biću, slično kao što je embrion zaista jedan embrion i samo potencijalno jedno živo biće. Tako je na početku duša jedan smrtnik, ali potencijalno jedno duhovno biće.

Na to ukazuju riječi Uzvišenog: "Reci: Ja sam čovjek kao i vi, meni se objavljuje da je vaš Bog – jedan Bog. Ko žudi da od Gospodara svoga bude lijepo primljen, neka čini dobra djela i neka, klanjajući se Gospodaru svome, ne smatra Njemu ravnim nikoga!" (Kur'an 18,110)

Sličnost između Poslanikove a.s., duše i ostalih ljudskih duša u ovom poretku odnosi se na početno stanje bitka duše, ali kad je njegova duša pomoću Božije inspiracije iz potencijaliteta prešla u čin, postala je najuzvišenija od svih stvorenja i najbliža Bogu, bliža od svih poslanika, vjerovjesnika i anđela, u skladu sa Njegovom riječi: “Imam s Bogom jedan momenat (*waqt*)/jedno vrijeme, koje ne dijelim ni sa melekom visokog ranga, ni sa jednim poslanim vjerovjesnikom.”

## 11. Princip o duši sa osvrtom na posljednje stvari

Znaj da čovjek vrlo rijetko sreće ljudske duše koje su iz potencijaliteta prešle u čin, što se tiče intelekta i inteligibilija. Najvećim dijelom su pojedine duše nepotpune duše, koje nisu dosegle razinu intelekta (razuma). Ali to nema za posljedicu poništenje (*butlan*) bitka ove duše nakon smrti, kao što to tvrdi “Aleksandar Afrodisijas” (antički peripatetički filozof, živio oko 200 g. prije Krista). Jer ovo mišljenje (*zann*) temelji se na uvjerenju da se ovaj svijet sastoji od dva svijeta — svijeta materijalnih tijela i svijeta intelekta (razuma), ali to nije tako.

Prije svega, postoji jedan drugačiji svijet, koji je u samome biću živ i čulan, ali nije kao ovaj svijet, koji se percipira sa stvorenim unutrašnjim čulima, a ne sa vanjskim i prolaznim/propadnim čulima. Ovaj svijet se dijeli na čulima percipirani raj, u kojem je sreća i blaženstvo usrećenih u hrani, piću, braku, strasti i objedinjenju ovoga svega što duša želi i oči raduje, i jedan čulima percipirani pakao u kojem unesrećeni u patnjama paklene vatre, zmija i škorpija pati. I kada ovaj svijet ne bi bio ovakav, tada protiv spomenutog (Aleksandrovog mišljenja) ne bi mogli biti izneseni prigovori i ovo bi značilo da Božanski zakoni i knjige, koje se tiču proživljenja svih bića, samo laži. Šejh filozofa Abu Ali (Ibn Sina) je u raspravi “Deset dokaza” (*Al-Hujaj al-Ašara*) i u drugim djelima prenio šta se protiv Aleksandra može iznijeti, ali u jednoj drugoj raspravi odgovara na pitanja koja su od Abu al-Hasan al-Amirija (umro 992., islamski perzijski teolog i filozof) postavljena, i u tome je imao naklonost prema Aleksandrovom mišljenju.

Ukratko rečeno, u prenošenjima peripatetičara Aristotela je odgovarajuća verzija Aleksandrova sadržana, prema kojoj nepotpune duše koje su u pramateriji (*hayulla*) obilježene nakon njihove smrti osuđene su na propadanje. Ali, odgovarajućom verzijom Temistiosa (Temistios, umro 338., retoričar, filozof i političar) ostaju opstojati. Ova su stajališta sa pravilima Peripatetičara teško spojiva, jer u ovom slučaju duše opstaju iako u njima nema ni duševne nesreće koja ih muči, niti duhovne vrline koja bi im radost pričinjavala, a opet nije moguće da su uskraćene za djelovanje i



trpljenje. A oni (Temistios i njegovi sljedbenici) kažu: “Promisao (*inaya*) Božija je sveobuhvatna i zato mora nužno jedna slabo prividna mašta (*wahmiyya*) sreću imati, slično onome što iz jedne predodžbe u razumu nastaje uzročna istinitost ‘Cjelina je više od njenih dijelova’ i slično.” Zato je rečeno: “Duše umrle djece su između raja i pakla.” To je ono što kaže šejh Ibn Sina.

Ja ne znam koja sreća u razumijevanju početnih principa (*al-mafhumat al-awwaliyya*) leži. Što se običnih i iskrenih duša tiče, kojima po teorijskim spoznajama nije dato umiranje. Tako niko od filozofa nije govorio o njihovom životu nakon smrti, a također niko nije govorio o povratku i o povratku duša koje se nalaze na njihovim stupnjevima, kada nisu dosegle stupanj uzdizanja (*irtiqā*) u svijet spoznajne svetosti. Pogrešne su izjave o povratku u tijela životinja uslijed nemogućnosti seljenja/prelaska duša. Također se ne može reći da one potpuno propadaju, jer prema samoj prirodi nisu za to predviđene/određene. Prema tome, jedan dio učenih ljudi bio je prisiljen govoriti o tome da su duhovi Pravednika i Asketa u zraku spojeni sa tijelima, koja su formirana od pare i dima i služe kao nosiljka za ono što oni predočavaju (*tahayyulat*), da bi jedne prividne sreće bili dostojni, i da se sa dušama nekih nesretnika na sličan način ponaša/ophodi. Ali jedan drugi dio negira ovaj govor, kojeg čovjek pod nositeljima atmosferskih tijela razumijeva, i odobrava ga kada pod tim ima jedno nebesko tijelo na oku.

Pisac “Ozdravljenja” izvještava ovo posljednje mišljenje riječima jednog od ovih učenjaka, koje on karakterizira kao “Oni od ljudi koji ne bacaju riječi u vjetar”, i pisac *Al-Talwihat* (Suhrawardi: Knjiga Nagovještaja) slaže se sa spajanjem duša sa nebeskim tijelima u onome što se tiče duša sretnika, ali što se tiče duša nesretnika, primjećuje on da nemaju snagu da se uspnu u svijet neba, jer su nebeske sfere duše svjetlosti i uzvišena tijela, i on kaže: “Duševna snaga budi u njima potrebu za tjelesnom percepcijom (*at-tahayyul al-gurmiyy*), i nije za isključiti mogućnost da se pod sferom Mjeseca i viših sfera nalazi jedno neprekidno sferično tijelo koje je nosilac imaginativnih formi, iz brojnih paklenih vatri, ljutih zmija i uboda škorpija, drveta Zekum, čije otrovno piće će piti” (Kur’an 37,62).

Riječi ovih najčasnijih ljudi u pogledu duhovnih besmislica koje ih prate vrlo su daleko od puta istine i spoznaje, od puteva svjetlosti Kur’ana udaljeni, što smo mi u “Posvjedočenju Gospodstva” (*al-Šawahid al-rububiya*) rasvijetlili.

## **Drugo prosvjetljenje**

### **Drugo prosvjetljenje o istini povratka (*Ma'ād*) i načinu proživljenja (*Qašr*) tijela**

Što se tiče povratka duhova stvarnih sretnika i onih bliskih ("Mesihu neće biti zazorno da prizna da je Allahov rob, pa ni melekima, Njemu najbližim. A one kojima bude zazorno da se Njemu klanjaju, i koji se budu oholili, Allah će ih sve pred Sebe sakupiti." Kur'an 4,172), i onih jadnika i odbačenih unesrećenika, to smo u našim velikim knjigama objasnili i sa pozicije mišljenja/razmišljanja nema sa peripatetičkim filozofima razlike u mišljenju, iako je od nas postavljena istina veća nego što oni prihvaćaju i izlažu. Ali sada je naš zadatak da objasnimo na koji način se dešava proživljenje tijela. I u ovom prosvjetljenju/razviđanju ima nekoliko principa.

#### **1. Princip o uklanjanju velova u pogledu proživljenja tijela**

Zaista, pojedinačno ljudska tijela stoje na dan proživljenja, kao što je i stvarnim zakonom potvrđeno i kao što je Uzvišeni rekao: "Zar ste mislili da smo vas uzalud stvorili i da Nam se nećete povratiti?" (Kur'an 23,115) I još je rekao: "Reci: Oživjeće ih Onaj koji ih je prvi put stvorio; On dobro zna sve što je stvorio." (Kur'an 36,79) I rekao je: "Reci: Hoćete li, i da ste kamenje ili gvožđe ili bilo kakvo stvorenje za koje mislite da ne može biti oživljeno? – A ko će nas u život vratiti? – upitat će oni, a ti reci: Onaj koji vas je i prvi put stvorio, a oni će prema tebi odmahnuti glavama svojim i upitati: Kada to? Ti reci: Možda ubrzo!" (Kur'an 17,50-51) Što se tiče ovih osnova, njih ima sedam.

#### **Prva osnova**

Svaka stvar je kroz njenu formu kao cjelinu "uspostavljena", ali ne kroz njenu materiju; i ova forma je utjelovljenje njene mudrosti (*ma hiyya*), punina njene istinitosti i izvor njene zadnje različitosti (*differentia ultima*); i stvar egzistira na osnovu njene forme, ali ne na osnovu njene materije, tako da se razdvajanje (*tagarud*) njene forme od njene materije može prihvatiti. Pored ovog razdvajanja, ostaje stvar u njenom utjelovljenju, jer neke individualne forme (*afrad as-suwar*) za njeno prostorno i vremensko razlučivanje (*taffarud*) kroz njeno biće nisu sposobne – bez jednog spojenog Bitka sa onim što je nositelju nužno prateće pojedinosti (*šahs*) od svakog od njih i što nositelj mogućnosti stvarnog bitka (*wuqu'*). Svako od njih je ono što kroz njenu spremnost, uticaj (*ga'il*), bliže dođe, posuđuje momentu njenog nastajanja prevagu nad ostalim momentima. I veza

materije prema formom je jedna veza nadostatka (naqs) prema potpunost, i stvar se pojavljuje u njenom potpunom stanju nužno i stvarno (wagib al-qusul bi-l-fi l), dok se stanje nedostatka samo kao potencijalno moguće (mumkin bi-l-quwwa) pojavljuje; zato govore neki o jedinstvu (ittihad) materije i forme, a za nas je ovo jedna neosporna činjenica/istina, čije biće je od nas objašnjeno u "Al –Asfar al-arba a" (Četiri duhovna Putovanja), iako ovo pitanje u njoj nije postavljeno.

### **Druga osnova**

Individuacijsko razlučivanje jedne stvari (tašahhus aš-šay) predstavlja se kao jedna posebna vrsta bitka (naqwu wugudihi) (al-hass), neovisno od toga da li je ova stvar materijalna ili odvojena od materije. I to što biva označeno kao „razdvajanje akcidenata“ (al-awarid al-mušahhisa), pripada znaku (amarat) pojedinačnog bitka, kojeg prate, ali ga ne formiraju (muqawwimat). Predpostavljena zamjena jednog pojedinog u drugome i od jedne kategorije u drugu jednako je data sa napuštenim/ostavljenim ovim pojedinačnim u njegovoj konkretnoj sopstvenosti (huwiya). Kao što je kod ove promjene položaj Zejda i njegovih kvaliteta, kvantiteta, prostornim i vremenskim kategorijama. A Zejd ostaje konkretno Zejd.

### **Treća osnova**

Individualni bitak je ono što može biti utvrđeno i ojačano. Samostalno (substantivno) sebstvo (huwiya) predstavlja jedan aspekt bitka koji se, kroz neprekidno kretanje i neprestano preuređivanje s osvrtnom na bitak i njegovu individuaciju, ojačava. Iako peripatetičari tvrde da svaki stupanj (martaba) i granica (hadd) od jačeg do slabijeg predstavljaju različite činoe, nije uslov da ta granica bude prava granica koja pripada usvojenoj ojačanoj (ištidad) granici. Ta prava granica, zapravo, ne postoji; u suprotnom bi postojao stvarni uzrok beskrajnom mnoštvu vrsta unutar dvije granice.

Nasuprot tome, ono što u stvarnosti egzistira jeste jedna pojedinačna stvar u svakom pokretu i promjeni/pretvorbi (istihhala), neovisno o supstanci, kvalitetu ili nečemu što se nalazi između usvojenih granica. Princip koji ovaj fenomen otkriva i potvrđuje, oslobođen je poteškoća, te se sastoji u tome da je bitak prethodnih osnova (al-asl al-mutaqaddim) u egzistenciji (mawgudiyya), dok mudrost (mahiyya) slijedi kao sjena pojedinosti.

Jedna neprekinutost ima jedan bitak i jednu usvojenu granicu. Kada je bitak jedan, mudrost je istoznačno jedna i bez množine. Ako dozvoli ograničenja i kod njih se čvrsto ustabili, onda je mudrost utemeljena u tim ograničenjima. Ukratko, što je bitak čvršći i jači, to je potpuniji u svom biću, upotpunjeniji u ukupnosti svojih pojmova i mudrosti, i bogatiji u svom djelovanju (af'āl).

Primjer za to je da animalna duša, budući jača u bitku od vegetativne duše, kao i elementarne forme, djelovanja biljaka, minerala i elemenata, prouzrokuje njihova nastojanja i djelovanja. Ljudska duša prouzrokuje sva njihova djelovanja istovremeno s riječju (*nuṭq*), a razum prouzrokuje sva djelovanja kroz stvaranje (*inshāʾ*), dok Stvoritelj (*bāriʾ*) dopušta da joj dolazi obilno ono što voli i čemu se divi.

#### Četvrta osnova

Slično kao obuhvatne forme (*as-ṣuwar al-miqdariyya*), figure i njihov izgled od jednog majstora na osnovu spremnosti materije da budu prihvaćene, one nastaju nematerijalnim stvaranjem (*ibdāʾ*), uz pomoć percepcije (*taṣawwurāt*) majstora i uspješnih aspekata (*jihāt al-faʿiliyya*), bez saučesnika u materijalnoj posudi i njegovog položaja i spremnosti da bude prihvaćen.

Iz ovog roda bitka su nebeske sfere i svjetlosna tijela, koji iz početaka (*mabādiʾ*) i djelujućih aspekata, kao i stvaranje (*inshāʾ*) imaginativnih formi koje izvan posude egzistiraju samo kroz volju percipirajuće moći. One su, kako je poznato, odvojene od tjelesnog svijeta.

Zaista, ove forme ne egzistiraju kroz tijelo mozga niti kroz tijelo nebeskih sfera, kao što su ljudi mislili, niti u svijetu privida (*ʿālam mithālī shabāhī*) koje ne egzistira kroz ovu dušu. Upravo suprotno, ona egzistira kroz dušu, u njenom bitku, u prostoru duše, i iako je danas slabo prisutna u bitku, ona je u stanju konkretne biti (*ayyān*) – jedan egzistirajući bitak koji je jači od materijalne forme.

Preduslov za preuzimanje jedne stvari kroz drugu nije egzistencija prvog kroz drugo, niti nastanjivanje (*ḥulūl*) prvog u drugom, jer forme svih egzistirajućih stvari nalaze se u Biću Uzvišenog i egzistiraju kroz Njega, bez nastanjivanja u Njemu. Utoliko je postojanje u Tvorcu jače (*aqad*) nego u njenoj posudi.

Jedan od onih koji je pronašao istinu, Ibn Arabi, rekao je: "Svaki čovjek stvara kroz svoju imaginaciju (*wahm*) ono što nema bitak izvan posude njegove energije, ali pri tome se ne gubi sačuvana energija i njeno čuvanje ne opterećuje energiju. Kada čovjeka zadesi nemarnost, tada nestaje ono što je on stvorio."

### **Peta osnova**

Perceptivna snaga kod čovjeka, odnosno imaginativni stupanj njegove duše, jedna je supstanca koja je suštinski i stvarno odvojena u bitku od čulnih percepcija tijela i osjetilnog tjelesnog hrama (*haykal*), što je već gore ukazano. Kod nestanka ove matrice (*qalab*) – tijela, potonuće (*dūtūr*) i propast (*halāl*) ne prodiru u njegovo biće i poimanje.

Tokom umiranja, bolovi i njihove gorčine pobjeđuju uslijed uranjanja u tijelo, ali nakon smrti njegovo se biće predstavlja kao čovjek koji ima veličinu i figuru koju je imao na ovom svijetu, dok se tijelo smatra mrtvim i pokopanom.

### **Šesta osnova**

Sve što čovjek sebi zamisli ili shvati kroz duhovno ili čulno poimanje u ovozemaljskoj ili onosvjetskoj stvarnosti, nije odvojeno od njegovog bića niti od njegovog jastva (*huwiyya*). Upravo suprotno – ono što on suštinski shvata, to egzistira u njegovom biću, a ne izvan njega. Već je ranije ukazano na to da ono što se opaža na nebu, zemlji i drugim (vidljivim) stvarima, nisu forme koje postoje u pramaterijalnoj supstanci (*al-mawādd al-hayūlāniyya*) i koje egzistiraju u dimenzijama ovoga svijeta.

Uistinu postoji nužnost razumijevanja te pojave, kao i saučesništva materije i njenog međudnosa s pozicijom početka čulnog stvaranja iz kojeg čovjek opaža ono što mu je dostupno osjetilima (*hiss*). On time raspolaže kao potencijalnim objektom koji zahtijeva posebnu poziciju i specifičnu vezu s instrumentima poimanja materije, što biva akcidentalna percepcija. Kada se poimanje završi na jedan ili više načina, tada duša, u svom svijetu formi, može svjedočiti mnoge stvari bez posredstva vanjske materije, kao što se to dešava kod zapaljenja plućne maramice ili u stanju sna.

Prema tome, u stanju smrti nema prepreke da duša razumije i osjeća sve bez učestvovanja vanjske materije ili tjelesnih sredstava, koja su odvojena od svijeta duše i njene istine.

## Sedma osnova

Duhovna percepcija, moralne osobine i navike sposobne su izazvati vanjske utjecaje – i to se ne dešava rijetko: primjerice, rumenilo zbog stida, bljedilo od straha, reakcija spolnog organa pri pomisli na spolni odnos i ejakulacija u snu. Povremeno iz jedne intenzivne zamišljene percepcije (*tawahhum*) nastaje teško oboljenje, pri čemu se u tijelu pojavljuje opasna i razarajuća tekućina bez vanjskog uzroka. Takvi i slični slučajevi su često doživljeni.

Jedan od dokaza za to jeste srdit čovjek. U trenutku nastanka srdžbe, koja je duševna osobina, krv naglo ispuni njegove vene, lice mu pocrveni, zatim poplavi, vratne žile mu pulsiraju, a cijela struktura tijela podrhtava. Ponekad se u njegovom srcu pojavi unutarnja vatra koja sagorijeva tjelesnu vlagu, pa on može izgubiti vid ako se moždana šupljina ispuni dimom (*adhīna*) koji tada nastane. Događa se da čovjek, uslijed slabosti miješanja životnog daha i prestanka protoka krvi koja je nužna za živi duh, umre od srdžbe.

Nakon izlaganja ove osnove, posmatraju se i njene posljedice na drugom svijetu.

## 2. Princip o stvarnoj prirodi drugog duševnog svijeta

Na dan povratka (proživljenja) vraća se jedno osjećajno i pojedinačno čovječije biće koje je sastavljeno od suprotnosti, dijelova i konstituenata nastalih iz materije. U njegovoj supstanci i dijelovima konstantno se mijenjaju i njegovi akcidenti, kao i srce i mozak, a posebno tzv. “parni duh”, koji je od svih prirodnih dijelova bića najbliži duši. On predstavlja prvu stanicu (*manāzil*) duše u ovom svijetu, njeno kursu (*kursiyy*), prijestolje (*‘arš*) na kojem stoluje, i logor (*mu‘askar*) njenih snaga i vojske.

Duh se, istovremeno, vječno mijenja i transformiše, nastaje i nestaje. Uprkos tome, čovjekovo tijelo ostaje individualno ono isto tijelo, zasnovano na jedinstvu duše. Sve dok ostaje Zejdova duša, njegovo tijelo ostaje njegovo tijelo. Duša je punina istine i suštinsko sebstvo (*huwiyya*). Zato se kaže: “Ovo dijete će ostariti” ili “ovaj starac je bio dijete”, iako su mu se kroz godine promijenili dijelovi tijela. Prst mu je, međutim, ostao isti prst koji je imao u djetinjstvu, iako je u biti izgubio prvobitnu materiju i formu. On ostaje tijelo koje odgovara njegovom biću.

Dakle, s jedne strane taj prst jeste isti, a s druge nije isti, i obje tvrdnje su tačne bez kontradikcije. Shodno tome, pojedinac koji se vrati nakon smrti u Dženet je isti onaj čovjek u svojoj konkretnoj suštini (*hādha al-insān bi-ʾynihi hādha*). Čak ni raspadanje tijela nakon smrti ne umanjuje ovu činjenicu, jer je to tijelo sastavljeno od suprotnosti i kvarljivih supstanci, dok onostrano tijelo, koje boravi u Dženetu, blista, miruje, velikodušno je i vječno živo. Ono nije podložno smrti, bolesti ili nemoći.

Za nevjernike, nasuprot tome, njihova kob je teška poput brda Uhud (brdo pokraj Medine na kojem su muslimani poraženi u poznatoj bici, zbog kršenja Poslanikove naredbe). Njihova forma može biti forma psa, svinje ili neka druga, i oni se tope u vatri “koja dopire do srca” (Kur’an 104:7). Tada se mijenjaju njihove kože i udovi, kao što Uzvišeni kaže: “Kada im se kože ispeku, zamijenit ćemo ih drugim kožama da osjete pravu patnju” (Kur’an 4:56). Kažu da će nevjernici u paklu sedamdeset godina uspinjati se uz jedno brdo; kada spuste ruku, ona se topi, a kada je podignu, ona se obnovi – i tako neprekidno.

Na ovaj način potvrđeno je da duševno tijelo na Dan proživljenja ustaje, ali s aspekta materije to nije isto tijelo, jer prva i druga osnova ukazuju na to da je stvar ono što jeste zbog svoje forme, a ne materije. Promjena akcidenata ne poništava materiju.

Sve što čovjek vidi na onom svijetu – hurije, dvorce, vrtove, rijeke, kao i paklene muke – nije izvan duše, niti odvojeno od njenog bitka. Duševna forma je, po četvrtom principu, supstancijalno jača i trajnija od materijalnih formi. Niko ne treba pitati o mjestu te duševne forme u raju ili paklu: da li je unutar ovog svijeta, izvan njega, veća ili manja, jer su to forme drugog reda (*nashā’ ukhrā*) i nemaju promjenljivu vezu s prostorom i vremenom ovog svijeta.

U hadisu stoji da je zemlja Dženeta njegovo kursi (pročelje), a nebo njegovo prijestolje. Time se ne misli na ograničeni prostor (*al-faḍa al-makāniyya*) ovog svijeta, nego na unutarne (*bāṭin*) značenje i tajnu (*ghayb*). Dženet je unutar skrivenog neba, a Džehennem u najdubljjoj zemlji – to su realnosti iza vela ovoga svijeta.

Zaista, drugo boravište (raj) je vječno: njegova radost ne prestaje, njegovi plodovi ne venu i, u skladu s petom osnovom, nisu zabranjeni. Sve čemu čovjek teži i čemu se divi nalazi se prisutno. Čak i sama percepcija nečega, njegovo prisustvo, užitak, radost i sve želje, u skladu sa šestom osnovom, bit će ispunjeni.

Izvor svega što čovjek doživi nakon smrti – bilo to dobro ili loše, raj ili pakao – nalazi se u njegovom vlastitom biću: u njegovim nijetima (*niyyah*), mislima, uvjerenjima (*i'tiqādāt*), moralnim osobinama (*akhlāq*) i uzrocima svih stanja, koji su, po sedmoj osnovi, u svojoj biti i položaju međusobno nerazdvojivi.

Neki pojedinci, zbog potpunosti svog bića, postaju poput "meleka Njemu najbližih" (Kur'an 4:172), i ne usmjeravaju svoju pažnju ni na šta osim na Njega, čak ni na rajske radosti. To odgovara trećoj osnovi.

### **Treći princip: O aspektima različitosti između tijela ovoga i onoga svijeta, s osvrtom na način i vrstu tjelesnog postojanja**

Postoje brojni aspekti koji razlikuju tijelo ovog i onog svijeta. Prvi je u tome što svako tijelo u ovom svijetu ima životni duh. Međutim, život ovih tijela je akcidentalan, dok na onom svijetu ne postoji tijelo koje nije živo – tamo je život supstancijalan, usklađen s bićem.

Drugi aspekt odnosi se na način nastanka: tijela ovoga svijeta nastaju postepenim razvojem iz materije i rasta kroz pripremljenost, dok tijela onoga svijeta nastaju naredbom i nužnim činom duše. Dakle, tamo se stvaranje spušta iznutra prema van, dok je ovdje uzlazno iz vanjskoga.

Treći aspekt: u ovom svijetu potencijalnost prethodi činu u pogledu bića, dok tamo potencijalnost prethodi činu ne samo u biću već i u samoj biti.

Četvrti aspekt: ovdje je čin plemenitiji jer je svrha potencijala, dok je tamo potencijal plemenitiji jer proizvodi čin.

Peti aspekt: broj tijela na onom svijetu odgovara broju razumijevanja duše – a to je beskonačno. Prostorna ograničenja i fizička gužva (*tazahum*) tamo ne postoje. Svaki čovjek ima svoj poseban svijet, veći i potpuniji od ovog, ne dodirujući druge. Abu Yazid al-Bistami rekao je: "Kada bi Božije Prijestolje i sve što ono sadrži bilo smješteno u jedan ugao moga srca, ja to ne bih ni primijetio."

Šesti aspekt: tijelo onoga svijeta i sve što ga čini – vrtovi, rijeke, palače, hurijske, sluge – sve to egzistira kroz jedan jedinstveni bitak sretnog čovjeka, kao Božiji dar. Nasuprot tome, nesretnici su



obuhvaćeni vatrom, okovima i kaznama – kao što kaže Uzvišeni: “Džehennem će sigurno sve nevjernike obuhvatiti.” (Kur’an 29:54)

#### **Četvrti princip: O otklanjanju sumnji onih koji negiraju povratak (ma‘ād) i proživljenje tijela**

**Prva poteškoća:** Gdje se nalaze raj i pakao? Mnogi smatraju da moraju imati određenu fizičku lokaciju. Međutim, onaj svijet nije podložan našim dimenzijama ni zakonima prostora. Raj i pakao su potpuni svjetovi, i svaki čovjek ima svoj vlastiti svijet, u skladu s njegovim djelima.

**Druga poteškoća:** Ako je povratak (ma‘ād) istina, onda bi to bio oblik seljenja duša (tanāsuh). Odgovor: seljenje duša je filozofski i šerijatski neprihvatljivo. Argument da se duša ponovno povezuje s tijelom kroz neku “dublju” vezu nije valjan jer ignoriše prirodu duše i njenu neovisnost od raspadljivog tijela. Tjelesna povezanost nije suštinska za biće duše, već je prolazna i akcidentalna.

**Treća poteškoća:** Proživljenje bi značilo aktualizaciju ne-egzistirajućeg (ma’dūm). Odgovor: Tijelo ne određuje dušu – duša određuje tijelo. Duša prethodi, a ne proističe iz tijela. Pogrešno je vjerovati da duša “čeka” da se njeni bivši tjelesni dijelovi ponovo sastave.

**Četvrta poteškoća:** Povratak mora imati svrhu, jer bi inače bio besmislen, a besmisao nije dostojan Savršenog Boga. Odgovor: Svako djelo ima posljedicu i svaka radnja nužno nosi nagradu ili kaznu – “Plata za njihova djela” (Kur’an 9:82). Božija pravda i mudrost su bez prijekora.

**Peta poteškoća:** Šta ako čovjek postane dio drugog tijela kroz ishranu, npr. nevjernik pojede vjernika – ko će tada biti proživljen? Odgovor: Suština duše nije uslovljena fizičkim ostacima tijela. Svaki čovjek se proživljava kao jedinka u skladu sa sopstvenim djelima.

**Šesta poteškoća:** Kako zemlja može sadržavati beskonačno mnogo tijela kad ima ograničen volumen? Odgovor: Materija onog svijeta nije istovjetna ovoj. Proživljenje ne zahtijeva zemaljska ograničenja – “Jedan dan na onom svijetu je kao pedeset hiljada godina ovoga.” (Kur’an 70:4)

**Sedma poteškoća:** Ako su raj i pakao stvoreni i tjelesni, gdje se oni nalaze? Odgovor: Oni su unutar velova ovog svijeta, nisu fizički obuhvaćeni našim prostorom. Ko pokušava racionalizirati nevidljivo

ograničenim razumom, gubi se. Najmudrije je reći: “Bog i Njegov Poslanik znaju najbolje.” (Kur’an 3:36)

## 5. Princip o tome šta od ljudskih dijelova ostaje i jedan osvrt na patnje u kaburu

Znaj da, kada duh napusti elementarno tijelo, od njega ostaje nešto što pripada slabom stepenu bića (*daʿf al-wuḡūd*). U hadisu se taj ostatak naziva „korijen repa“ (*ʿaḡb ad-dhanab*). Učenjaci se razilaze u tumačenju značenja ovog izraza: neki kažu da su to osnovni tjelesni dijelovi (*al-aʿḍāʾ al-aṣliyya*), drugi da je to pramaterijalni intelekt (*al-ʿaql al-hayūlānī*), pa čak i sama pramaterija.

Abu Hamid al-Gazali smatra da je duša ono na čemu se temelji postojanje na onom svijetu. Abu Yazid al-Waqwaqī tvrdi da se radi o jedinstvenoj supstanci (*ḡawhar fard*), atomu koji preostaje od ovozemaljskog tijela. Ibn ʿArabī, autor *Mekanskih otkrovenja*, smatra da je to utjelovljenje potvrđene supstance (*al-aʿyān al-ḡawāhir at-tābita*). Svako od ovih mišljenja ima svoja obrazloženja.

Međutim, dokazi ukazuju na to da perceptivne moći duše opstaju i da su supstance duše suštinski odvojene od ovozemaljskog tijela. Smrt označava kraj jednog poretka i početak drugog. Kada duša napusti tijelo, ostaje percipirajuća forma koja joj omogućava da i dalje poima čulne oblike.

Duša tada može zamisliti vlastito tijelo u formi u kojoj je umrla i u kojoj je pokopana. Ona vidi sebe u kaburu i doživljava patnje na osnovu svoje povezanosti s tijelom. Te patnje su čulna kažnjavanja, potvrđena šerijatskim izvorima, i poznate su kao patnje u kaburu (*ʿaḍāb al-qabr*).

Ako, pak, duša percipira svoju formu u stanju slobode i nadmoći, tada to predstavlja nagradu kabura (*ṭawāb al-qabr*). Na to ukazuju riječi Poslanika, sallallahu alejhi ve sellem: “Kabur je ili jedna bašča od bašti Dženneta, ili jedna jama od jama Džehennema.”

Kada nastupi vrijeme proživljenja, duša se vraća u tijelo koje je spremno za radosti Dženneta, ako je bila među sretnicima, ili u tijelo koje je pripremljeno za patnje Džehennema, ako je bila među nesretnicima i grješnicima.

Ne treba vjerovati tvrdnjama da čovjek nakon smrti odmah “vidi” stanja proživljenja. Takva viđenja su iluzorne predstave bez stvarnog bića. Neki muslimani, pod uticajem filozofa, vjeruju u takva iskustva, ali time zanemaruju zakon i upadaju u zabludu.

Nasuprot tome, ono što duša doživljava u proživljenju odgovara biću snažnije nego forme koje postoje u pramateriji, a koje u ovom svijetu poprimaju oblik kroz kretanje i vrijeme. Onostrane forme ili proizlaze iz samog bića, ili se oblikuju unutar “zdjelica” (*mawḍi'*) duše, koja je najprefinjeniji entitet pramaterijalnog porijekla.

### **TREĆE PROSVJETLJENJE**

*Treće prosvjetljenje o stanjima koja postoje na onom svijetu i principi u njima*

#### **1. Princip o tome da je smrt pravedna**

Čovjek mora znati da je približavanje smrti prirodan proces čiji smo uzrok već pokazali – to je kretanje duše od svijeta prirode prema postojećem poretku bitka, njen odlazak iz tijela, izlazak iz prašine tjelesnih mjera i zakona (*hayat*) i približavanje onostranim boravištima. Smrt se ne događa, kako smatraju ljekari i stručnjaci prirodnih nauka, zbog iscrpljivanja urođene toplote (*nafad al-harara al-gariziyya*), prekomjerne vlage ili utjecaja nebeskih tijela na sudbinu rođenog djeteta. Ova je pretpostavka zabluda.

Pravi uzrok smrti nalazi se u snazi supstancijaliteta (neovisnosti) duše (*tagawhur*), koja se jača i vraća, prema svom osnovnom kretanju, ka svom Tvorcu (*ga'il*) – od koga je dobila početak i kome se vraća, bilo radosna i sretna ili namučena i pokvarena (*mankusa*).

#### **2. Princip o sakupljanju (*hašr*) tijela**

Sakupljanje stvorenja odvija se različito, u skladu s njihovim djelima i namjerama (*niyyat*). Za neke to je radosni doček (*wafd*): “Jednog dana sakupit ćemo Mi bogobojazne milošću u visokom prijemu” (*Kur'an* 19,88), a za druge bolno iskustvo: “A na Dan kada Allahovi neprijatelji u vatru budu potjerani – oni prvi bit će zadržani, da bi ih sustigli ostali” (*Kur'an* 41,19).

Različite navike (malakat) utječu na oblik njihovih tjelesnih figura. O nekima Uzvišeni kaže: "I proživjet će ga na dan proživljenja slijepa" (Kur'an 20,124), a o drugima: "Kada sa okovima o vratu i sindžirima budu vučeni po ključaloj vodi, a zatim u vatri prženi" (Kur'an 40,71-72).

Neki će biti u vatri s licima okrenutim prema dolje: "Iskusit će vatru džehenemsku" (Kur'an 54,48), a o drugima stoji: "Toga dana ćemo nevjernike modre sakupiti" (Kur'an 20,102) i "i u tome će teško izdisati i uzdisati" (Kur'an 11,106).

Za neke je rečeno: "Ulazite u vatru i ne razgovarajte sa mnom" (Kur'an 23,110), a o drugima: "Mogli smo ih vida njihova lišiti" (Kur'an 36,66).

Ukratko rečeno, svako se okuplja u formi svog unutarnjeg bitka i biva vođen do kraja prema svojim nastojanjima i djelima, kako Uzvišeni kaže: "Svako postupa po svome nahođenju, a samo Gospodar vaš zna ko je na pravom putu" (Kur'an 17,84).

U jednoj predaji rečeno je: "Čovjek biva proživljen/sakupljen sa onim što je volio, tako da ako je neko od vas volio kamilu, s njom će biti okupljen."

Ponavljanje jednog djela stvara navike, a duševne navike mijenjaju forme i figure. Zato se svaka navika koju čovjek stiče na ovom svijetu očituje u odgovarajućoj formi na onom svijetu.

Za ljude s pobožnošću to je čvrsto utemeljena istina – Bog Uzvišeni je stvorio tijelo i njegove organe u skladu s duševnim poticajima i ciljevima, baš kao što je za svaku vrstu stvorenja stvorio alate koji odgovaraju njihovim osobinama – poput roga za bika, kandži za lava, kopita za konja, krila za ptice, zubi za zmije i bodlje za škorpiju.

Gledajući različite vrste ljudi – zanatlije, pisce, pjesnike, astrološke znalce, ljekare, seljake i druge – može se primijetiti da njihova tjelesna obilježja odgovaraju njihovim duševnim motivima. Karakter se najprije spušta iz duše u tijelo, a kasnije se uspinje iz tijela u dušu.

Iz tog razloga Uzvišeni kaže: "Pa ću im zapovjediti pa će stoci uši rezati, i sigurno ću im narediti pa će stvorenja Allahova mijenjati!" (Kur'an 4,119).

Neki od "Ljudi srca" (Ashab Al-Qulub) kažu: "Svako ko na ovom svijetu ima unutarnji vid (basira), vidjet će u svojoj nutrini različite štetne osobine – strast, srdžbu, škrtost, zavist, oholost, taštinu, licemjerje i druge."

Međutim, oči većine ljudi su prekrivene velom pa te osobine ne vide. Kada se veo smrti podigne, vide ih u njihovim čulnim percepcijama, u formama i figurama koje odgovaraju njihovim mislima. Tada shvate da je njihova duša poprimila formu životinje ili stoke, i da ih okružuju škorpijoni i zmije koje ih ubadaju, dok ih vatra okružuje i peče.

Te su osobine njihovi pravi kvaliteti, koji postoje i u ovom i u onom svijetu, osim ako im milost Božija ne pomogne i oslobodi ih patnji kroz vjerovanje i dobra djela.

### **3. Princip o dvostrukom puhanju (Israfilovo puhanje / trubljenje u rog)**

Bog Uzvišeni je rekao: "I u rog će se puhnuti i umrijet će oni na Nebesima i oni na Zemlji, ostat će samo oni koje bude Allah odabrao; poslije će se u rog po drugi put puhnuti i oni će odjednom ustati i čekati." (Kur'an 39,68) Znaj da je puhanje (nafha) dvostruko: prvo puhanje gasi vatru, a drugo pobija. Ponekad se spominje i više puhanja, kao trubljenje (al-sur) u množini (suwar) što znači forme (sura).

Kada je Poslanik a.s. upitan šta ono predstavlja, rekao je: "On je jedan rog od svjetlosti, koji Israfil uzme u usta i puše." Tromb ili truba je opisana kao široka i uska, a mišljenja o tome koji joj je dio gornji, a koji donji, su podijeljena i svako ima svoje argumente.

Kada forme (stvari materijalnog svijeta) prihvate svoj karakter, one sliče fitilju uglja koji je spreman da se zapali, a vatra u njemu krije. Tek puhanjem se vatra aktivira i izlazi. Obrazac prelaska (barzah) zapaljuje se kroz duhove koji su u njemu.

Kada Israfil prvi put puhne, to puhanje prolazi kroz te forme i gasi ih. Potom dolazi drugo puhanje kroz forme spremne za njihove duhove, slično svjetiljci koja je spremna da se upali. Ta svjetlost izlazi: "Gledaj, oni ostaju i gledaju, i svijetlit će zemlja svjetlošću Njenog Gospodara." (Kur'an 39,68-69) I ustaju žive, govoreće forme. Jedna od njih kaže: "A Mi ih onda u mrtve predjele upravljamo i njima zemlju oživljavamo." (Kur'an 36,9), a druga kaže: "Ko nas iz naših grobova oživi." (Kur'an 36,52). Svako govori u skladu sa svojom spoznajom i stanjem.

### **4. Princip o velikom i malom proživljenju**

Što se tiče malog proživljenja, poznato je, u skladu sa riječju mudraca: "Ko umre, za njega je proživljenje već počelo". Veliko proživljenje ima posebno vrijeme koje zna samo Bog i oni "koji su čvrsto u znanju utemeljeni" (Kur'an 3,7). Sve što je u velikom proživljenju ima svoj odraz u malom.

Ključ za spoznaju dana proživljenja i povratka stvorenja jest spoznaja duše, njenih snaga, mjesta i položaja.

Smrt je poput rođenja; dva proživljenja, malo i veliko, sliče dvostrukom rađanju. Malo je izlaz djeteta iz tijela majke u ovaj svijet, a veliko je izlaz iz tijela ovoga svijeta u prostor onoga svijeta.

“Stvoriti sve vas i sve vas oživjeti isto je kao i stvoriti i oživjeti jednoga čovjeka.” (Kur’an 31,28)

Ko želi razumjeti smisao velikog proživljenja i povratka prema Uzvišenom, te uzdizanje anđela i duhova, neka zna da “K Njemu se penju meleki i Džibril u danu koji pedeset hiljada godina traje” (Kur’an 70,4).

Obznanjenje istine i izlazak od svega (u Njemu), uključujući nebeske sfere i anđele, potvrđuje i riječ Uzvišenog: “I u rog će se puhnuti, i umrijet će oni na nebesima i na zemlji, ostat će samo oni koje bude Allah odabrao, poslije će se u rog po drugi put puhnuti i oni će odjednom ustati i čekati.” (Kur’an 39,68)

Oni za koje je veliko proživljenje već počelo trebaju meditirati o osnovama koje su tačno predstavljene u knjigama rasprava, naročito u “Raspravi o nastanku svijeta” (Risalat Al-Hudut).

Ko može razumjeti mudrost nastajanja svijeta sa svim njegovim djelovima bez da naruši duhovne osnove i Božiju čistoću, taj može razumjeti i propast svijeta, njegov povratak Njemu i sve što je u njemu.

Ko to negira, negira jer nije ostvario taj stupanj (makam), nije kušao izvore vlastitim očima ili kroz dokaze, ili je zaveden slabim razumom i slabim vjerovanjem u ono što su donijeli vjerovjesnici.

Ko je osvijetlio kuću svoga srca svjetlom uvjerenja (yakin), vidi promjenu djelova svijeta, njihove forme i duše svakog trenutka, sve dok njihovo utjelovljenje ne propadne i njihove individuacije (tašahhusat) ne iščeznu.

Nakon skupljanja svih ljudskih snaga, svjedoči, bez obzira na njihove razlike u bitku i položaju u tijelu, u jednom jednostavnom duhovnom identitetu do tačke potpune izbljedjelosti, nakon čega se prema biću (duši) vraća i zatim iz tog bića u malom proživljenju biva ponovno proživljeno u formi koja može dugo opstati.

Takav čovjek lako će potvrditi veliko proživljenje i povratak svih stvari u „Jednog Svemogućeg“ (Kur’an 12,39), da tada iznova u mirnom poretku nastupa novi početak.

I znaj da je “puhanje” (simbol večnog obnavljanja stvaranja) jedno sa istinom, jer obuhvata sve, i ono što je izvan Njega, u skladu sa različitosti stvorenja i njihovih kvantiteta.

Riječ “sa’a” (saa) dolazi od riječi “nastojati/težiti”, jer sve stvorene stvari teže Njemu, krećući se kroz vrata animalnosti, pa ljudskosti.

Potpuna istina u ovom pitanju mora se tražiti kod ljudi jer se te stvari u procesu duhovne realizacije i nastavljene povezanosti (suhba) otkrivaju.

## **5. Princip o zemlji proživljenja**

Zemlja proživljenja ili ustanka je zemlja koja egzistira u ovom svijetu, osim ako ne bude promijenjena u nešto drugo. Proteže se kao što se koža rasteže i širi, tako da nećeš “vidjeti ni udubina ni uzvisina na zemlji” (Kur’an 20,107).

Na njoj su sakupljena sva stvorenja od početka do kraja svijeta, jer se u ovim danima proširila toliko da može primiti sva bića.

Smisao njenog proširenja nije otkriven nikome osim ljudima sa unutarnjim očima – onima koji su se oslobodili iz zatvora prirode i okova vremena i prostora.

Ti vide da je ukupnost vremena kao jedan jedini trenutak i ukupnost mjesta kao jedna tačka.

Prema tome, sve “zemlje” su jedna jedina zemlja. Postoji mudra i čista forma te zemlje na kojoj se skupljaju sva stvorenja – poslanici, vjerovjesnici, proroci, mučenici, svjedoci, šehidi, knjige i tereti.

Na toj zemlji se odvija rastavljanje pravednika od grješnika i presuda kroz istinu.

Kao što Uzvišeni kaže: “Zemlja će svjetlošću Gospodara svoga zasjati i Knjiga će se postaviti, vjerovjesnici i svjedoci će se dovesti, i po pravdi će im se svima presuditi, nikome se neće nepravda učiniti.” (Kur’an 39,69)

## 6. Princip o tome da je put (sirat) istina

U jednom hadisu prenesenom od al-Mufaddala ibn Umara kaže Ebu Abdullah (Džafer ibn Muhamed Es-Sadik), mir na njega: “Put putanje je put koji vodi spoznaji Boga Uzvišenog, i on se sastoji od dvije putanje – put u ovome svijetu i put onoga svijeta. To je Imam, kome se mora biti pokorno i poslušno. Onaj ko ga spozna na ovome svijetu i Njegovo vođstvo slijedi, ide tim putem koji na onom svijetu vodi preko mosta kroz pakao. A ko ga ne spozna na ovome svijetu, otpada s tog puta i pada u vatru.”

Al-Halabi prenosi od Ebu Abdullaha: “On je rekao da je pravi put upravitelj/vođa Pravovjernih (Ali a.s.), i preneseno je da je Imam Džafer o riječi Uzvišenog rekao: ‘Uputi nas na pravi put’ (Kur’an 1,5): ‘Pravi put je vođa Pravovjernih i spoznaja Njega.’” U jednoj drugoj verziji kaže se: “Pravi put su dva puta: put u ovome svijetu i put na onome svijetu. A pravi put na ovome svijetu je onaj koji odvraća od viška (guloww), oslobođen je od neuspjeha (taqir) i vodi pravo, ne skrećući na pogrešno. Drugi put je put vjernika u Raju i on je pravi jer ne skreće od Raja u Pakao ili prema nečemu drugom osim Raju.” I od njih – mir s njima – dolazi predaja: “Mi smo vrata Božija, i mi smo pravi put/pravac/ćuprija.”

Sve ove predaje, koje su nam prenešene od naših prvaka i jednoglasne su u njihovom biću, zahtijevaju prošireni prikaz. Ko se želi upoznati s tim, treba se obratiti komentaru sure El-Fatiha.

Kratki savjet na ovu interpretaciju je da ljudska duša, od početka svog nastajanja do kraja života u ovom svijetu, u svojoj izgradnji (naša a datiyya) jeste duševno prenošenje (intiqalat) i supstancijalno, samostalno vlastito kretanje, čiji je uzrok ona sama.

Prema tome, svaka duša je u posebnoj vezi jedan put (sirat) u onaj svijet. Slično je i s određenom vezom hodočasnika na ovom svijetu – kretanje i udaljenost koju prijeđe su jedno, razlikuju se samo prema njihovom gledištu (itibar).

Stoga su putevi duša koje vode prema jednom rezultatu/ishodu (aqiba) različiti – neke su prave, neke nepoštene, a neke vode u pogrešnom pravcu (mankusa). Od pravih (ispravnih) neke stignu na cilj, neke ostanu u zaostatku (waqifa) ili ga zapostave (mu’attala), a od onih koje stignu na cilj, neke su brže, a neke sporije.



Najpotpuniji od ispravnih puteva je duša “Vođe Pravovjernih (Alija a.s.)” i duše njegovih nasljednika (ostalih Imama a.s.). Ovo odgovara praktičnim i teorijskim snagama duše, a na njih se ukazuje u jednom hadisu kao “Put ovog svijeta”.

On nastaje u stanju duševne harmonije i uravnoteženosti (adala) između viška i manjka, u potrebi triju duševnih snaga: praktične razboritosti, snage strasti (quwwa šahwiyya), snage srdžbe (quwwa gadabiyya) i snage iluzije/privida/mašte (quwwa wahmiyya).

Ove snage djeluju tako da nisu lutajuće ili raspuštene, niti spore, umorne ili lijene, nego umjerene (afifan). Nisu nepristojne niti kukavičke, nego hrabre. Nisu lukave niti budalaste, nego mudre, kako bi iz povezanosti ovih osobina proistekle poslušnost i poniznost duševnoj snazi, kako bi mogla nastupiti prednost duha.

Srednji položaj između ekstrema je jedna praznina, tj. mjesto slobodno od ekstrema, zbog čega duša u ovom dijelu nema nikakve stupnjeve u osobinama povezanosti s tijelom.

“O stanovnici Jesriba, ovdje nema stanka” (Kur’an 33,13).

Duša je kao ispolirano ogledalo, spremno da se u formi istine obznani i otkrije.

Ovo stanje se ne postiže drugačije osim kao put slijeđenja (put šerijata) i poslušnosti prema Imamu a.s.

Biti mu poslušan je propisano u smislu: “Sirat/Put ovoga svijeta je Imam a.s.”

Put drugoga svijeta je ozbiljenje puta duše uz pomoć teorijskih snaga, praktičnog razuma i čulnih, duševnih i duhovnih stupnjeva.

Pravi ispravan put ima dva aspekta. Jedan je oštiji od sablje – ko na njemu ostane bit će prepolovljen. Drugi je mekši, finiji od dlake kose.

Stajanje na pravom aspektu pravi oštar rez i nužno razdvajanje duše od njene prirode, u skladu s riječima Uzvišenog: “Zar vam je draži život na ovome svijetu od onoga svijeta?” (Kur’an 9,38)

U jednoj predaji kaže se: “Vjernik ide preko sirat-čuprije kao bljesak.”

Odstupanje od drugog aspekta vodi propasti i kazni (iqab): “Mi smo ih na muke stavljali, ali se oni Gospodaru nisu pokorili, niti su molitve upućivali.” (Kur’an 23,76)

### **Pogled otkrovenja (Basira Kašfiyya)**

Znaj da je pravi put kojim koračaš put koji vodi u Raj. On sam je forma koja vodi dušu, koja se od početka čulne prirode pa do vrata Raja proteže, i u ovosvjetskom stanovištu je – kao i druge istine – od vanjskog pogleda skriven i ne može u jednoj posebnoj formi biti posvjedočen. Ali kada smrt otkloni velove prirode na dan proživljenja, otkrit će se kao čulno percipirajući most, koji vodi preko Pakla, čiji početak je na mjestu tvog boravišta, a kraj na vratima prema Raju.

Svako ko je posvjedočio “ovome mostu” zna da je on od tebe uspostavljen i izgrađen, i da je u ovom svijetu bio most koji se pruža preko Pakla (svijeta prirode). Oni koji su pitali lice Pakla: “Jesi li se napunio?” dobit će odgovor: “Ima još” (Kur’an 50,30). Da bi se još dužina, širina i visina tvoje prirode nadomjestila, ona (priroda) je sjena tvoje stvarnosti: “Idite prema dimu u tri prama razdvojenom, koji hlada neće davati i koji od plamena neće zaklanjati” (Kur’an 77,30-31).

Suprotno tome, strastvena požuda vodi u plamen čija je vatra skrivena, ali na dan proživljenja izlazi prema vani, u skladu s Njegovom riječi: “A Džehenem zalutalima ukazati” (Kur’an 26,91).

Ko će ga vidjeti, osim ako ne bude ugašen vodom pokajanja, koja će dušu očistiti od prestupa, i vodom spoznaje, koja će srce očistiti od prvog i drugog stanja neznanja.

### **7. Princip o otvaranju knjiga i stranica**

Uzvišeni kaže: “Čitaj knjigu svoju, dosta ti je danas što ćeš svoj račun polagati” (Kur’an 17,14), i još: “I kada se listovi razdijele” (Kur’an 81,10).

Znaj da sve što čovjek svojom dušom ostvari i što njegovim osjećajima pojmi, ostavlja jedan otisak (atar) u njegovom biću. Na strani njegove duše i u rožnici njegovih percepcija biva sakupljen otisak njegovih duševnih kretanja i djelovanja. To je knjiga koja je sada zaključana i sakrivena od istraživanja pogledom. Ali smrću čovjeka, skriveno od pogleda u ovom životu, bit će obznanjeno, kao što stoji u Knjizi: “On će ga u Njegovo vrijeme otkriti” (Kur’an 7,186).

Ranije je na to ukazano da čvrstina unutarnjih navika i uvriježenosti duševnih osobina jeste ono što se kod filozofa naziva osobina (malaka), a od ljudi zakona anđeo (malak) ili sotona (šaitan). To ima za posljedicu vječnu nagradu (tawad) ili kaznu (iqab). "I onaj ko bude uradio koliko trun dobra, vidjet će ga" (Kur'an 99,7).

On vidi svoj otisak u stranici svog sebstva/ličnosti ili u jednoj stranici veće od njega, što pokazuje razvoj (našr) stranica i otvaranje knjiga.

Kada dođe vrijeme da njegov pogled, kod otklanjanja ljuske i podizanja velova na lice njega samog, padne, tada on usmjerava pažnju na stranicu svoje skrivenosti (batin) i knjigu svoje duše. Tada kažu oni koji su zanemarili suštinu svoje ličnosti i obračun svojih dobrih i loših djela: "Kakva je ovo knjiga, ni mali ni veliki grijeh nije propustila, sve je nabrojala – i naći će upisano ono što su radili. Gospodar tvoj neće nikome nepravdu učiniti" (Kur'an 18,49).

To je tako jer je drugi poredak jedan razumljiv i živi poredak, i svako ko je u njemu ima oštar vid, u skladu s Njegovom riječi: "Mi smo ti skinuli koprenu, tvoj vid je danas oštar" (Kur'an 50,22).

A kada ljudi sreće, i ljudi čija knjiga bude data s njihove desne strane (Kur'an 69,19), oni su od "Najuzvišenijeg Neba" (Illiyun), jer su stvari koje on poznaje uzvišene i uzdignute stvari, kao što je On rekao: "Uistinu! Knjiga čestitih je u Ilijunu, a znaš li ti šta je Ilijun? Knjiga ispisana! Nad njom bdiju oni Allahu bliski" (Kur'an 83,18-21).

Ali nesretnici koji su u donjim i najnižim prestupima bili, i ljudima kojima će njihova knjiga biti data s njihove lijeve strane, u njihovu lijevu (Kur'an 69,25) ili iza njihovih leđa (Kur'an 84,10), iz pravca velikog zatvora (siggina), jer je od njih ograničeno shvaćena Knjiga, i jer su imali nisko postavljene ciljeve, njihova knjiga je sama po sebi laž (kidb), neistina (buht) i ogovaranje (hadayan). Zato se smatra prikladnim da zaslužuju biti bačeni u paklenu vatru, kao što Uzvišeni kaže: "Uistinu! Knjiga grešnika je u Sidžinu, a znaš li šta je Sidžin? Knjiga ispisana! Teško toga dana onima koji su poricali" (Kur'an 83,7-10).

## 8. Princip o vrsti i načinu isijavanja/pojavljivanja stanja na Dan proživljenja

(Ovdje će biti pružen opći pregled, a pojedinosti će biti prepoznate iz Kur'ana i predstavljene na najpotpuniji i najjasniji način. Međutim, to je velika vijest od koje se ljudi okreću, kao što Uzvišeni kaže:

“A koliko ima znamenja na nebesima i na zemlji pored kojih prolaze, a oni glave okreću!” (Kur'an 12,105).

Znaj da je proživljenje, na što smo već ukazali, skriveno iza velova nebeskih i zemaljskih. Njihov odnos prema ovom svijetu je kao odnos čovjeka prema materici ili ptice prema jajetu. Tamo gdje nije srušena izgradnja vanjskog pojavljivanja, unutarnja stanja unutarnje stvarnosti nisu otkrivena, jer se skriveno i otkriveno ne mogu spojiti na jednom mjestu.

Zato vrijeme ne počinje drugačije nego ovim događajima: “Kada se Zemlja najžešćim potresom svojim potrese” (Kur'an 99,1), “Kada se nebo rascjepi” (Kur'an 84,1), “I kada zvijezde popadaju” (Kur'an 82,2), “Kada Sunce sjaj izgubi” (Kur'an 75,8), “I Mjesec pomrači” (Kur'an 75,8), “I planine će se zdrobiti i priviđenje će biti” (Kur'an 78,20), “I kada steone kamile bez pastira ostanu” (Kur'an 81,4), “A zar on ne zna da će, kada budu oživljeni oni koji su u grobovima” (Kur'an 100,9), “Pa se zemlja i brda dignu i od jednog udara zdrobe” (Kur'an 69,14).

Spoznavalac (arif) svjedoči, kod isijavanja/zračenja vladanja onoga svijeta, ta stanja i strahote u sebi samom, i čuje glasove: “Ko će imati vlast toga dana? – Allah, Jedini i Svemoćni!” (Kur'an 40,16).

On vidi: “A nebesa će u moći Njegovoj smotana ostati” (Kur'an 39,67), i kako se kod proživljenja zemlja podrhtava, a brda se u komade raspadaju jer su izgubila svoju čvrstoću (istigrar) i tvrdoću (gumud).

Kada se drugi put proživljenje dogodi i veliki i mali veo budu podignuti, on vidi svaku stvar u njenoj osnovi, bez greške u percepciji i bez dvoumljenja u smislu privida (wahm). On vidi spojena stanja iz pojedinačnih dijelova na način obnavljajuće, preobražavajuće materije i forme zajedno sa njenim različitim akcidentima, kroz koje njen bitak postaje jedno čulno percipirajuće jedinstveno biće, čije mjesto isijavanja je sredstvo percepcije i trpljenja.

Međutim, kod proživljenja (vid) se upotpunjuje na način da način njegova bitka na mjestu posvjedočenja onog svijeta nije isti kao na ovom svijetu. Tada se posvjedočuju stvari u njihovim izvornim istinama (haqa' iq asliyya) kroz osjećanje (maš'ar) onog svijeta, koje se osvjetljuje i posvjedočuje kroz svjetlo kraljevstva. "A planine kao šarena vuna iščupana" (Kur'an 101,5), što formira stvarni smisao riječi: "A pitaju te o planinama, pa ti reci: Gospodar Moj će ih u prah pretvoriti." (Kur'an 20,105).

Spoznavalac također vidi da će tog dana vatra pakla, "koja će nevjernike obuhvatiti" (Kur'an 9,49), gorjeti tijela, i da će "koža izgorjeti" (Kur'an 4,56), meso se istopiti, jer je "Njegova hrana su ljudi i kamenje" (Kur'an 2,24), te vidi kako mora ključaju.

Ova vatra koja prži kožu i tijelo nije "Vatra Allahova razbuktana, koja će do srca dopirati" (Kur'an 104,6), jer se ova vatra u snu ugasi i od nje će nešto patnji biti oduzeto, iako su ti snovi bez mira. Uzvišeni kaže: "Tek što se ugasi, mi ćemo je ponovo zapaliti" (Kur'an 17,99), što znači da se svaki put kada se u njima rodi zavist, zloradost, neprijateljstvo i mržnja, kao i druge skrivenih vatri koje srce sagorijevaju, vatra ponovo raspali.

Unutarnja vatra ugašena je djelatnošću tjelesnih slabosti i drugih dijelova, ne da bi odvratila od koristi, nego kao stoka ili u stanju srdžbe. Zato će tjelesne snage postajati sve jače, što ima za posljedicu jačanje plamena vatre.

Iz toga slijedi da ove čulima percipirajuće vatre mogu rasti i opadati. Jedan od ljudi otkrovenja (ahl al-kašf) rekao je da ova rečenica ima još jednu stranu: "Svaki put kada se vatra ugasi, koju nad njihovim tijelima vlada, pojačavamo njeno plamenje kroz prenošenje patnji sa njene spoljašnjosti u njenu unutrašnjost."

To je patnja razmišljanja (tafakkur) o sramoti i grozotama Dana proživljenja, jer patnja srca kroz vatru prirode i kože postaje jača nego početne patnje, koje su povezane sa snagom čulima percipirajućih plamenova nad njihovim tijelima.

Zato su rečene sljedeće riječi: Vatra je dvostruka: vatra, koja je cijeli plamen, i vatra mišljenja, koja duše sagara (nad dušama nadilazi).

Kažem: obje nisu elementarna vatra kakva postoji na ovom svijetu. Vatra u rečenici "vatra koja je cijeli plamen" opisuje svjetovnu vatru, koja nije čista vatra; upravo suprotno, to je supstanca u

kojoj su sadržane i vatra i ne-vatra, zbog čega biva pretvorena u zrak, vodu ili nešto drugo. Ali čulno (duševno) percipirana onostrana vatra predstavlja se kao čista forma vatre (suwar nariyya bahta), koju ništa ne može ugasiti osim milosti Božije.

O stanjima na Dan proživljenja također je rečeno: “Dan kada će čovjek od brata svoga pobjeći i do majke svoje i od oca svoga i od druge svoje i sinova svojih. Toga dana će se svaki čovjek samo o sebi brinuti.” (Kur’an 80,34-37).

To je zato što je duša odvojena od tijela i iz ovoga svijeta ide sve što je u njoj, kao što Uzvišeni kaže: “I svako treba na dan povratka sam Njemu doći.” (Kur’an 20,95).

Čovjek neće sresti nikoga i ništa iz ovog svijeta osim posljedica svojih djela i postupaka, naime formi svojih namjera, koje su njegove osobine i navike i koje ga prate.

O jednom drugom stanju na Dan proživljenja kaže se: “Tog dana će vlast samo Allah imati.” (Kur’an 22,26).

To je zato što su materijalne posljedice i uzroci koji iz ovog stanja proizlaze i pripremni uzroci (al-ilal al-mu’adda) tamo uklonjeni, jer ove povezanosti pripadaju svijetu slučajnosti (ittifaqat) i kretanja, čiji je izvor u trpljenju materije i njenoj preobrazbi kroz nebeske pravce i položaje, kako je ranije objašnjeno.

Što se tiče jednog drugog noetičkog poretka, u njemu postoje samo osnovni uzroci koji granicu stvari ne prelaze. U ovom materijalnom svijetu Kraljevstvo je također kod Boga, jer se sve po Njegovoj volji određuje na osnovu Njegovog stvaranja (igad), u skladu s Njegovim poretkom (tadbir) i mudrošću, bez obzira na akcidentalne prenose i uzroke, koji egzistiraju ovdje i neovisno se, u skladu s Njegovim predodređenjem i sudbinom, upotpunjuju.

Dalje, na onaj dan carstvo je u Istini, iako “nema nepravde” (Kur’an 40,17) – shodno odstranjivanju slučajnih sudaranja i uzajamnog djelovanja u ovom svijetu.

Još jedno stanje je da je Dan proživljenja “Dan okupljanja” (Kur’an 64,9), jer su vrijeme i kretanje uzrok i posljedica nastanka i vječnosti; mjesta i pravci su uzroci prisutnosti i odsutnosti u bitku i ne-bitku. Kada se nada proživljenja udalje, velovi sa postojećih stvari bit će uklonjeni, i sva stvorenja – prvi i posljednji – bit će sakupljeni, u skladu s riječju Uzvišenog: “On će vas sakupiti na dan sakupljanja.” (Kur’an 64,9).

Još jedno stanje jeste da je Dan proživljenja "dan rastanka" (Kur'an 77,38), jer je ovaj svijet boravište sumnjičenja (istibah) i prevare (mugalata). Istina i laž, dobrota i zlo su jedno drugom slični; jedan prijatelj grli neprijatelja, oprečnosti (mutaqabilan) se miješaju, ali onaj svijet je boravište razdvajanja (fasl), razlikovanja (tamyz) i neslaganja (iftiraq), gdje se dvije različite stvari rastavljaju, a dvije slične razlikuju, u skladu s riječju Uzvišenog: "Na dan kada nastupi čas oživljenja – ljudi će se razdvojiti" (Kur'an 30,14), "Da Bog loše od dobrih razdvoji" (Kur'an 8,38), i "Da istinu utvrdi i neistinu uništi" (Kur'an 8,8).

Između ovih razlikovanja (fasl) i okupljanja (gam) nema nesporazuma (munafat), naprotiv, oni ih potvrđuju i kao posljedicu imaju, kao što Uzvišeni kaže: "Ovo je dan sudnji, i vas i narode drevne ćemo sakupiti." (Kur'an 77,38).

Dalje, jedno stanje je da će od međusvijeta (berzah) i grobova oslobođeni ljudi, nastupajući časom, biti u prisustvu Božijem bez slabosti i očekivanja, što je sudbina onih vezanih za ovaj svijet (muqayyad) i zarobljenih u svojoj vezanosti (ta'alluqat), kao što Uzvišeni kaže: "Pa će oni iz grobova prema Gospodaru svome pohrliti." (Kur'an 36,51).

Još jedno stanje jest da smrt, s obzirom da Sudnji dan predstavlja propast jednog živog bića, kroz sva suprotstavljena pravca, koja su zategnuta između Raja i Pakla, uzima oblik jednog crno-bijelog ovna (kabš amlah). On, preko noža Jahje (a.s.), biva žrtvovan, kao oblik života, po naređenju Džibrilovom, koji je uzrok duhova i oživljavač ruina (ašbah) s Božijom dozvolom, kako bi stvarnost sadašnjosti i vječnosti (sarmad) preko smrti smrti, života života bila otkrivena.

Dalje, stanje je da će Pakao na Sudnjem danu biti prikazan u liku jedne kamile, zbog zavisti svojstvene kamili, kako bi se sjetio svojih loših osobina, koje će biti uzrok njegovog kažnjavanja, kao što Uzvišeni kaže: "Kad se toga dana primakne Džehenem; tada će se čovjek sjetiti – a na što mu je sjećanje?!" (Kur'an 89,93).

Na taj dan sve će biti vidljivo, a ne skriveno, u skladu s riječju Uzvišenog: "I kada se Džehenem svakome ko vidi bude ukazao." (Kur'an 79,36).

Kroz strah i posvjedočenje stvorenja znaju za svoju propast i patnju i pribježište od zla traže kod Boga. Ako ih Bog svojom milošću ne spasi, počinje bježanje/srljanje od kojih nebo i zemlja počinju gorjeti.

## 9. Princip o ispitu (ard), obračunu i primanju knjiga i zaključak njihovog značenja

Ispit duša može se usporediti sa inspekcijom vojske, da bi se znalo kako postupati na bojnom polju. Već si svjestan okupljanja svih stvorenja na jednom mjestu (sahira). Kako kaže Uzvišeni: "Grešnici će se po biljezima svojim poznati, pa će za kike i za noge ščepani biti." (Kur'an 55,41) Tako će se kreposni prepoznati po svojim namjerama. Prenosi se od Poslanika – Božiji blagoslov na njega, mir neka je na njega – da je na pitanje o značenju riječi Uzvišenog: "Sa njima će biti lahko obračunato" (Kur'an 84,6), rekao: "To je ispit, jer onaj ko negira ispit, izlaže se patnji."

Što se tiče obračuna, to znači združivanje (gam) različitih brojeva i veličina da bi njihov bilans i sumnje bili poznati. Bog Uzvišeni može u jednom trenutku obznaniti opći bilans svih djela svih stvorenja – dobrih i loših, velikih i malih, sa svim njihovim postupcima i namjerama. Kako stoji: "On najbrže svodi račune" (Kur'an 6,62).

Međutim, trajanje obračuna i njegov produžetak u pogledu patnji dolazi zato što ljudi nisu sposobni razumjeti sve složenosti svojih misli i djela, pa ne dolaze brzo do konačnog rezultata.

Što se tiče primanja knjiga, utvrđeno je da su knjige zapravo knjige duše i stranice srca. Neke knjige su više, neke niže, i neke od njih se predaju u desnu ruku, a neke u lijevu. O tome kaže Uzvišeni: "Onaj kome bude knjiga njegova u desnu ruku data... lako će račun položiti i svojim će se radostan vratiti." (Kur'an 84,7-8) To su blagoslovljeni vjernici čije su duše prosvijetljene vjerom, čiste od poroka i skrivenih misli. Takvi nemaju ništa protiv sebe, jer nisu odvrćeni od trajne usredotočenosti na svjetlost i posvećenost.

S druge strane, "Onaj kome se knjiga njegova u lijevu ruku da, reći će: Kamo sreće da mi knjiga moja nije ni data." (Kur'an 69,16) Jer takvi spoznaju stvarnost onog svijeta i obračuna, i uživaju u užicima na ovom svijetu, udaljeni od radosti vječnosti.

Također: "Onaj kome knjiga njegova iza leđa bude data, propast će prizivati i u ognju će gorjeti." (Kur'an 84,10-12) Takvi su vezani za prolazne stvari i zato su njihova srca tamna, a djela potpuna laž. Ukupni nevjernici (al-kafir al-mahd) nemaju knjige, dok će licemjeri (munafiq) biti ispitivani o vjerovanju, jer se od njih ne prihvata forma islama, kao ni od onih koji negiraju vjeru.



Znaj da ova knjiga nije knjiga grešnika, već knjiga onih “kojima je knjiga bila data, a oni je bacili iza leđa i prodali za nisku cijenu” (Kur’an 3,184). To znači da su bili u uvjerenju da se neće vratiti Bogu, kao što kaže: “I to vaše uvjerenje koje ste o Gospodaru svome imali, upropastilo vas je.” (Kur’an 41,23) Na dan obračuna reći će im se: “I onaj kome knjiga njegova iza leđa bude data.” (Kur’an 84,10) – tj. tamo gdje su je u životu bacili.

Što se tiče postavljanja tasova (vaganja), oni su pouzdana mjerila kojima se prepoznaju i izvaguju djela, neovisno o njihovoj prirodi. Mjerila onog svijeta ne odgovaraju ovima iz ovog svijeta, niti su vezana za tjelesne ili astronomske mjere. Razum je pravo mjerilo.

Od Imama Džafara Esadika (mir neka je na njega) prenosi se da su “pravedne terezije (vage) na Sudnjem danu” zapravo poslanici i njihovi nasljednici (awsiiyya).

Svako djelovanje tijela, srca, svako sjećanje i namjera stavljaju se na vagu. Neke stvari se mogu tjelesno vagati, druge se vagaju pravednošću i mudrošću, jer djela ljudi se vagaju u skladu sa onim što je napisano u njihovim knjigama.

Na kraju, posljednja stvar koja će biti položena na vagu je riječ čovjeka: “Hvaljen neka je Bog!” U jednoj predaji se kaže da riječ “Slavljen neka je Bog!” ispunjava vage, a posuda vage svakog pojedinca ispunjena je u skladu sa njegovim djelima, ni više ni manje.

## **10. Princip o raju i paklu**

Čovjek mora znati da raj koji su naš otac Adem i njegova žena zbog svojih grijeha morali napustiti nije isti raj koji je pobožnima obećan. Taj raj neće biti dostupan prije nego što dođe do propadanja ovoga svijeta i uništenja nebesa i zemlje – završetka svijeta kretanja. Iako oba, i Ademov raj i raj pobožnih, u stvarnosti, poretku i časti zajedno spadaju, oni su poput dva boravišta istog suštinskog i trajnog života, koji se ne obnavljaju, ne mijenjaju, ne propadaju i ne prolaze.

Objašnjenje je u tome da krajnji ciljevi (gayat) stoje nasuprot početnim uzrocima (mabadi). Prirodna smrt označava početak povratka duše Bogu, isto kao što prirodni život označava kraj spuštajućeg kretanja od Boga. Svaki stupanj na uspinjućem luku odgovara stupnju na spuštajućem luku.

Učeni su ova dva lanca luka uspoređivali kao dio jednog kruga, objašnjavajući da drugo (povratno) kretanje odstupa (in itafiyy), ali prvo ne.

Nakon ovoga, znaj da raj ima dvije vrste:

- čulima percepirani raj,
- i duhovno percepirani raj.

Kao što Uzvišeni kaže: “A za onoga koji se Gospodara svoga bude bojao, bit će dva perivoja.” (Kur’an 55,46) “U njima će od svakog voća po dvije vrste biti.” (Kur’an 55,52)

Čulima percepirani plodovi su za ljude desne strane, dok su duhovni plodovi za one uzdignute (illiyyun). Slično, pakao također ima dvije vrste:

- onaj koji se čulima percepira,
- i pakao čula i razmišljanja.

Čulno percepirani raj i čulno percepirani pakao su dva svijeta koji predstavljaju veličinu (alam miqdariy). Jedan od njih ima formu Božanske milosti, a drugi Njegove srdžbe, kako stoji: “Na koga se spusti moja srdžba, on će propasti.” (Kur’an 20,83)

Tlačitelji će biti poraženi, oholi uništeni, jer milost je osnova, a srdžba je akcidentalna – što potvrđuje Uzvišeni riječima: “Moja samilost prethodi mojoj srdžbi.” “Kaznom svojom ja kažnjavam koga hoću i milost moja obuhvaća sve stvari.” (Kur’an 7,156)

Raj je stvoren od Njegova bića, a pakao je akcidentalan – i u tome postoji jedna tajna.

Već si znao da niti jedno od ova dva mjesta nije prisutno u ovom svijetu, jer sve što je na mjestima ovoga svijeta propada i prolazi. Raj i pakao su s onoga svijeta, i oni su „boravište naplate/nagrade.” (Kur’an 13,24)

Svaki od njih nalazi se iza vela neba, ali oba imaju svoja mjesta obznanjenja (mazahir) u ovom svijetu, u skladu sa svojim posebnim poretkom. O njihovim prostorima i međusobnim odnosima postoje saopštenja, kao što je rekao Poslanik – mir neka je na njega i njegovu porodicu: “Između moga groba i moga mimbera stoji jedna bašta od bašti rajskih.” Kao i: “Grob jednog vjernika je bašta od bašti rajskih, a grob licemjera je jama do jama pakla.”

O brdu Arwand, u blizini Hamadana, prenosi se da se na njemu nalazi jedan od izvora rajskih. Od Abu Džafera – mir neka je na njega – prenosi se da je rekao: “Zaista, tako mi Boga, raj je stvoren od Njega na zapadu, i ova neslana voda (ili voda Eufrata – ma al-Furat) teče iz njega.” Od Vođe pravovjernih prenosi se da je rijeka Barhut jedna od rijeka pakla.

Ove predaje su brojne i u vanjskom smislu se međusobno slažu. Njihove podudarnosti su objašnjene u knjizi “Početak Povratka” (al-mabda wa al-ma'ad).

Čudi me da jedan pristojan čovjek, koji u pogledu poretka onog svijeta i čulnih percepcija raja i pakla sumnja, ne sumnja u ono što vidi u snu. Također, ovaj svijet (dunya) i onaj svijet (ahira) spadaju pod kategoriju vezanosti. Prvi svijet formiran je od riječi “blizina” (dunuww), a drugi od riječi “ostati” (ta'ahhur), i oba su stanja svijeta – prvi svijet je kategorija ovoga svijeta, a drugi onoga svijeta. Oni se prepoznaju samo zajedno. Ko onaj svijet nije spoznao niti uvjerio se u njegovo postojanje, nije spoznao ni ovaj svijet, kako kaže Uzvišeni: “Poznato vam je kako ste prvi put stvoreni, pa zašto se ne urazumite.” (Kur'an 56,62)

Stoga se čovjek ne treba čuditi što većina filozofa i sljedbenika Aristotela, poput Abu Alija (Ibn Sine) i njegovih sljedbenika, s krajnjom negacijom odbacuje postojanje duše prije tijela i nakon smrti. Oni su poput onih koji sumnjaju u sakupljanje tijela nakon propasti svijeta i povratak na onaj svijet, ali ne sumnjaju u postojanje ovoga svijeta i ne pitaju: “Odakle su ova tijela došla?”

Znam, dragi prijatelju, da smo mi došli na ovaj svijet iz Božanskog raja – onog raja koji je “ograda svetosti” (hazira al-kuds), koji čini svete svetima, i da smo potom došli u boravište života i u raj tijela. Iz njih smo došli u ovaj svijet, boravište djelovanja bez nagrade, i odavde idemo na svijet nagrade bez djelovanja.

Svako od nas koji je sačuvao svoju izvornu prirodu i dobra djela, ide u Božanski raj, ako je bio blizak i potpun na ovom svijetu, ili u raj života ako je bio jedan od ljudi desne strane. Oni čija su djela bila zla, a srca crna, ostat će u vatri Božanske srdžbe u paklu. Kako stoji: “A srećni će biti u dženetu dok je nebesa i zemlje, u njemu će boraviti – osim ako drugačije Gospodar tvoj ne odredi; bit će to dar koji će neprekidno trajati.” (Kur'an 11,108)

Jedan od ljudi otkrivenja rekao je: “Znaj da je pakao – da nas Bog sačuva od njega! – jedno od najvećih stvorenja i zatvor Božiji na onom svijetu...” Nazvan je Džehenem (Gahannam) zbog svoje dubine, a arapski beduini nazivaju bunar “gahnam” kada je dubok.

Pakao sadrži užareni vreo vjetar (hurur) i hladni vjetar (zamharir), gdje je vrućina i hladnoća na najvišem stupnju, a udaljenost između gore i dole je sedam hiljada petsto godina. Ovo boravište, iz kojeg nastaje užareni vrući vjetar od gorećeg zraka, nema drugog uglja osim potomstva Ademovog, kamenja koje su smatrali božanstvima i Džina – njihovog plamena. Kao što stoji: “Čije će gorivo biti ljudi i kamenje?” (Kur’an 2,24) i “Pa će i oni koji su ih u zabludu doveli u nj biti bačeni i vojske Iblisove – svi zajedno.” (Kur’an 26,94-95)

Jedna od najzanimljivijih predaja kaže da je Poslanik a.s. bio u džamiji sa svojim sljedbenicima kada su čuli glasan zvuk propadanja i uplašili se. Poslanik ih je upitao šta misle o tome, a oni su rekli da to Bog i Njegov Poslanik bolje znaju. Poslanik je rekao da je to bio jedan kamen bačen s vrha pakla prije sedamdeset godina, koji je sada stigao do dna i izazvao taj zvuk. Dok nije završio riječ, začuo se dugotrajan jauk iz kuće jednog licemjera koji je upravo umro, živio je sedamdeset godina. Poslanik je rekao: “Bog je Najveći!” Sljedbenici su shvatili da je taj kamen zapravo licemjer koji je od svog stvaranja bio na putu prema paklu, i kada je umro, dospio je do dna pakla. Uzvišeni kaže: “Licemjeri će na samom dnu Džehenema biti.” (Kur’an 4,145)

Gledaj kako je lijepo Božije kazivanje i koliko dobro određuje Poslanik svojim sljedbenicima.

### **1. Princip o tome koja Božanska stvarnost najavljuje Raj i Pakao, koji također sadrži ukazanje na njihova vrata**

Znaj da svako od suštinskih značenja ima izvornu istinu (haqiqa asliyya), a njihova jasna slika (mital) ima mjesto otkrivenja (mazhar). Naprimjer, čovjek je jedna sveukupna stvarnost – duhovni čovjek koji je mjesto očitovanja Imena “Bog” (Allah) i Njegovih riječi i duha, koji se na Njega u njegovoj riječi odnosi: “Mesih, Isa sin Merjemin, samo je Allahov Poslanik, i riječ Njegova koju je Merjemi dostavio i duh od Njega.” (Kur’an 4,171) U drugom ajetu Uzvišenog kaže se: “I kad mu dam lik i u njega udahnem dušu, vi mu se poklonite.” (Kur’an 15,29)

Kod stvarnosti postoje posebne slike i izdvojene cjeline (afrad šahsiyya) – kao što su Zejd i Amr. Kod njih također ima mjesta otkrivenja, odnosno mjesta osjećanja (maşa’ir) i ploče duhovnih zakona.

Na isti način, raj ima svoju posebnu stvarnost – to je duh svijeta (ruh al-‘alam) i mjesto otkrivenja Imena “Milostivi” (ar-Rahman), u skladu sa riječju Uzvišenog: *“Onoga dana kada čestite kao uzvanici pred Milostivim sakupimo.”* (Kur’an 19,85) On ima cjelovitu sliku, veličinu prijestolja (kursiyy), sjedište Milostivog i Njegove forme, kao što je rečeno: “Rajska Zemlja je prijestolje (kursiyy), a njeno nebo je hram Milostivog.” Postoje posebne slike, to znači srce “ljudi koji vjeruju”, jer kako kaže hadis: “Srce vjernika je kuća Božija.” Oni imaju cjelokupna i posebna mjesta posvjedočenja (mašahid) i mjesta otkrivenja, a to su slojevi (tabaqat) raja i njegova vrata.

Na isti način, pakao također ima cjelokupnu stvarnost – to je odstojanje (bu’d) od Božanske milosti i forma Njegove srdžbe, te mjesto otkrivenja Imena “Silni” (al-Ghabbar) i “Osvetnik” (al-Muntaqim). Pakao ima cijelu sliku, a to je paklena vatra, kao i posebno mjesto otkrivenja – slojeve pakla i njegova vrata.

Sedam slojeva pakla nalaze se ispod prijestolja, u kojem rastu korijeni lotosa, iz kojeg potiče drvo Zekum – “hrana za nevjernike”: “Njegovi plodovi su poput satanskih glava.” (Kur’an 37,65) U paklu završavaju djela nesretnika i licemjera, a on i njegovi šatori “obuhvataju nevjernike” (Kur’an 9,49).

Pakao ima posebna mjesta otkrivenja – provaliju (ḥāwiyya) duša, odnosno one koji su propali, pocrnjelih duša, sa stiješnjenim i pritisnutim prsima. Ima sedam vrata, u skladu sa riječima Uzvišenog:

“On će sedam kapija imati, i kroz svaku će određen broj njih proći.” (Kur’an 15,44)

Ta vrata su i vrata Raja za njegove stanovnike, jer za svaka vrata postoji način. Kada se neka vrata na jednom mjestu otvore, na drugom se istovremeno zatvaraju. Zatvaranje ovih vrata znači otvaranje vrata pakla, osim vrata srca, koja za stanovnike pakla zauvijek ostaju zatvorena: “Kapije nebeske neće se otvoriti, i prije će debelo uže kroz iglene uši proći nego što će oni u dženet ući.” (Kur’an 7,38)

Kao što je rečeno, put Božiji je tanji od vlasi kose i onaj koji ga hodi mora biti izuzetno pažljiv i fin; tim putem ne mogu ići budalaste neznalice, naročito ako su oholi i samodopadni. Pakao ima sedam vrata, ali raj ima osam vrata.

## 12. Princip koji ukazuje na stražare Pakla (zabāniyya)

Uzvišeni je rekao: “Nad njima su devetnaestorica – Mi smo čuvarima vatre meleke postavili i odredili broj njihov kao iskušenje onima koji ne vjeruju – da se oni kojima je Knjiga data uvjere, i da se onima koji vjeruju vjerovanje učvrsti, i da oni koji su nevjernici kažu: ‘Šta je Allah htio ovim kao primjerom?’” (Kur’an 74,30-31)

Znaj da onima koji imaju unutarnje oči otkriva se svjetlost da ove ljudske matrice (qalab), sa stanovišta mjesta njihovih osjećaja i vrata, i njihovih otvaranja, nalikuju vratima Pakla. Kroz unutarnje oči obznanjuje se da kod vrata te kuće sjedi devetnaest vrsta stražara pakla.

To su:

- pet vanjskih čula,
- pet unutrašnjih čula,
- snaga strasti (šahwa),
- snaga srdžbe (ğadab),
- i sedam vegetativnih snaga.

Svaka od njih povlači srce sa vrha svijeta svetosti u provaliju svijeta niskosti.

Upravitelji tih snaga u malom ljudskom svijetu su oni na koje ukazuje Njegova riječ: “Pa naređenja izvršavaju žurno i sređuju ono što nije sređeno.” (Kur’an 79,4-5)

Oni se nalaze unutar veličina tjelesnog svijeta, to su duhovi kraljevstva koji vladaju nad sedam planeta i dvanaest zvjezdanih znakova Zodijskih, a njihov broj je ukupno devetnaest – tajna otvorena, u skrivenosti i obznanjivosti.

Upravo tako oni provjeravaju upravitelje ovih snaga u čovjekovom svijetu, neposredno preko donjih materijalnih formi.

Toliko dugo koliko je čovjek zaključan u unutrašnjoj i vanjskoj tamnici i zatvoru prirode, ovaj sveobuhvatni i posebni radnik ostaje zatočenik s vezanim rukama tjelesnih djelatnosti – ne može se uspeti u oba rajski svijeta niti dospjeti u boravište života rajskih vrela.

Kada se oslobodi njihovog uticaja i vezanosti, njegovo stanje biva takvo kako je Uzvišeni objasnio: “Držite ga i u okove ga okujte, zatim ga samo u vatri pržite.” (Kur’an 69,30-31)

Kada ga smrt iz tijela uzme, stavlja ga iz zatvora (šijn) prirode u veliki zatvor (šijjin) pakla. Vladar ga predaje u ruke stražara pakla, koji su odraz (aṭar) onih upravitelja, i on će biti mučen i zlostavljan na onom svijetu, kao što je bio zlostavljan i na ovom svijetu – iako tada nije osjećao tu patnju zbog debljine i snage velova.

Kada se veo povuče i sloj postane tanji, tada vidi sebe izmučenog rukama sluga pakla i čuvara pakla, koji ga sa svojim lancima i vezama vuku u pakao.

### **13. Princip o visinama (‘araf) i njihovim stanovnicima**

Uzvišeni kaže: “Oni koji će po vrhovima bedema biti pozvat će neke ljude, koji će po obilježju njihovom poznati.” (Kur’an 7,48)

Kur’anski tekstovi govore o visini jednog razdvajajućeg zida (ṣur) između Raja i Pakla: “Unutar nje bit će milost.” (Kur’an 57,13) To je strana koja graniči s Paklom.

Na zidu borave oni čija su dobra i loša djela na vagi u ravnoteži, tako da jednim okom gledaju na pakao, a drugim na raj. Nijedno od tih djela nema prevagu, pa Bog – slavljen neka je – ne može odlučiti na koju će stranu smjestiti te osobe. To su kur’anski opisi.

Po mom mišljenju, visine (‘araf) su nešto drugo osim zida razdvajanja između Raja i Pakla. Ono što kritičari govore o zidu tačno je i prikladno samo za značenje riječi: “I između njih će se pregrada postaviti koja će vrata imati; unutar nje biće milost, a izvan nje patnja.” (Kur’an 57,13)

Što se tiče riječi “‘araf”, njen korijen može poticati od riječi “‘irfān” – što znači stvarno unutarnje znanje, i što odgovara kur’anskoj riječi: “Koji će svakog po obilježju njegovom poznati.” (Kur’an 7,46, ya rifūn) Ili od riječi “griva” – npr. konjska griva, što označava kosu na vratu i time upućuje na visoko mjesto.

Riječ “‘araf” označava visoko pješčano brdo, odnosno ukazuje na visinu mjesta Njegove mudrosti i uzvišenosti.

Ljudi visina su potpuni u mudrosti i mističnoj spoznaji; oni prepoznaju svako pleme ljudi po njihovim znacima i u svjetlu unutarnjeg vida raspoznaju ljude Raja i Pakla i njihova stanja.

Kao što je rekao Poslanik, sallallahu 'alejhi ve sellem: "Čuvaj se prodornog pogleda vjernika, jer oni vide stvari u Božijem svjetlu."

Sa stanovišta njihovih tijela, pripadaju ovom svijetu, kao što je rečeno: "Njihova tijela su u najnižem svijetu, ali njihova srca vise kao svjetiljka na najuzvišenijim nivoima." (Kur'an 38,69)

Njihova tijela su stanovnici zemlje, ali srca su im već na nebu. Njihovi znakovi pripadaju ovosvjetskoj površnosti, ali njihova srca su na prijestolju.

Ukoliko teže prirodnoj smrti, ulaze u raj tijelom kao što su duhom, kao što Uzvišeni kaže: "... dok još ne uđu u nj, a jedva su čekali." (Kur'an 7,46)

Kada odlaze iz ovog svijeta, njihova težnja je dosezanje Raja. Njihova čežnja je jednaka ostvarenju dosezanja onoga za čim žude.

Između ovog stanja i potpune potpune sreće postoje razna stanja između stanovnika Raja i stanovnika Pakla. Njihova srca su sretna zbog rajskih blaženstava sadržanih u vjerovanju i znanju, dok su njihova tijela izmučena patnjama i mukama ovoga svijeta, kao što Uzvišeni kaže: "A kada im pogledi skrenu prema stanovnicima Džehenema, uzviknut će: 'Gospodaru naš, ne daj nam da budemo s narodom grešnim.'" (Kur'an 7,47)

Na tačnost ovog tumačenja upućuju i neke okolnosti:

- Prvo, od naših Imama, alejhim selam, preneseno je da su rekli: "Mi smo Al-'Araf."
- Drugo, navedeni ajet ukazuje na najuzvišeniji stupanj njihove pohvale, dok oni srednjeg poretka, čije su težine na vagi izjednačene, ne posjeduju mudrost do nivoa da mogu razlikovati stanovnike Raja i Pakla.
- Treće, mjesto molitve i molitva sa svrhom mogu se ostvariti samo na ovom svijetu i u okviru vremena prije smrti. Što se tiče onog svijeta, postoji obećano vrijeme ili za dosezanje i pronalaženje Boga ili za očaj i isključenost iz Njegovog prisustva.



## 15. Princip o vječnom prebivanju u paklu njegovim stanovnicima

To je jedno vrlo teško pitanje, koje se kao predmet kontradiktornosti pojavljuje između učenjaka formalnih nauka (ulama ar-rusum) i učenjaka otkrivenja (ulama al-kašf). Na isti način postoje razlike i između istih ljudi otkrivenja, onih čije je znanje zasnovano na iskustvu otkrivenja, kao i između samih ljudi otkrivenja. Pitanje glasi: da li muka onih koji su u paklu traje vječno i beskrajno ili da li postoji njihovo počivanje i sreća u kući patnje i jada, kada njihovo vrijeme patnje “u jedno određeno vrijeme” (Kur'an 6,2) prestane? Naravno, svi se slažu da nevjernici ne napuštaju pakao, nego tamo beskrajno ostaju, jer svako od oba staništa ima svoje stanovnike i njima je ispunjen.

Osnova mudrosti ukazuje na to da su tjelesne snage ograničene i da pritisak na jednu te istu prirodu ne traje vječno, kao i na to da sve što postoji ima svoj cilj koji nužno postiže, a povratkom od svega sprema se Božanskoj milosrdnosti: “A moja milost obuhvata sve.” (Kur'an 7,156)

Ali mi (Mulla Sadra) imamo razloge koji ukazuju da pakao, njegove patnje i zla, za njegove stanovnike traju vječno, slično kao što u raju blaženstvo i zdravlje za njegove stanovnike traju vječno, iako vječno trajanje svakog od ta dva staništa ima drugačije značenje. I tebi je poznato da poredak ovoga svijeta ništa drugo ne može održavati osim kroz teške i grube duše i vrlo okrutna srca. Kada bi svi ljudi pripadali jednom jedinstvenom poretku i bili bezgrješnih priroda, bogobojaznih i Bogu pokornih srca, tada bi poredak ovoga svijeta otišao u uređenost. Jer poredak ovosvjetskog boravišta ne može opstati bez strogih i grubih duša, kao što su duše faraona i antikrista, i bez opasnih i đavoljskih duša. U jednoj predaji kaže se: “Griješ Ademov sam praiskonskim poretkom ovoga svijeta učinio.” I dalje kaže On: “Mi smo za Džehenem mnoge džinovne i ljude stvorili: Oni pameti imaju – a njima ne shvataju, oni oči imaju – a njima ne vide, oni uši imaju – a njima ne čuju; oni su kao stoka, čak i gori – oni su zaista nemarni.” (Kur'an 7,179) I dalje kaže On: “A kada bismo htjeli, svakog čovjeka bismo na pravi put uputili, ali ja sam već istinu rekao: Napunit ću, zaista, Džehenem džinovima i ljudima zajedno.” (Kur'an 32,13)

Pripadnost svih ljudi jednom poretku je inkompatibilna s mudrošću i koristi na osnovu prezira prema drugom mogućem poretku i mogućoj mogućnosti, bez da postoji prelaz od potencijaliteta u čin. Božanska briga ovo nije dozvolila.

Kada bitak svake hijerarhije, kroz predodređenje Božije i od Njega određena sudbina, njegova briga ili milosrdnost se unapređuju, i kada svaka hijerarhija ima svoju prirodnu krajnost i osnovna mjesta opstanka i osnove krajnjih ciljeva, stvari se jedna na drugu odnose i njihova bića

odgovaraju. Tada ove dosežu kraj, iako su tokom jednog dugog vremena ili za kratko vrijeme bile u tome spriječene, kao što u Kur'anskom ajetu stoji: "I onoga što budu željeli bit će prepreka." (Kur'an 34,54)

Bog se u svim Njegovim Imenima na svim stanicama i stupnjevima obznanio, i On je Milosrdni, Milosnik. U predaji se kaže: "Kada vi ne biste bili griješnici, Bog bi vas uništio i na vaše mjesto doveo griješni narod."

Jedan od ljudi otkrivenja (Ibn Arebi) kaže: "Bog stavlja ljude Raja i Pakla u njihova staništa; sretne u tome što im ukazuje svoju pomoć (fadl), ali stanovnicima Pakla svoju pravičnost, i oni propadaju kroz svoja djelovanja i ostaju vezani u njemu vječno, uz pomoć njihovih namjera i iskušavaju bolove i osvetu tokom jednog takvog vremena, koje je vrijeme njihovog vezujućeg ostanka s njihovim djelima, i odgovara njihovom stanju mnogoboštva na ovome svijetu, i kada vrijeme istekne, tada će se njima u tom staništu (Paklu) dati blaženstvo u kojem će vječno ostati, jer kada bi oni ušli u Raj, doživjeli bi bolove uslijed nesporazuma (njihovog Raja) sa prirodom, prirodom onih u kojoj su stvoreni. Zato uživanje, u čemu se nalaze vatra i oštra hladnoća i ono što je u paklu, naime ugrizi zmija i ubodi škorpija, na sličan način zadovoljavaju stanovnike Raja u Njegovoj svjetlosti i Njegovim odajama i od svjetlosti istkani velovi ljepote, jer njihova priroda tako iziskuje. Zar ne vidiš da jedan Balegar ima takvu prirodu da mu miris jedne ruže smeta, ali smrad mu donosi zadovoljstvo, i da čovjek sa povišenom temperaturom ne podnosi miris mošusa? A iz toga proizlazi: užitek odgovara biću stvari, ali bol njegovom odsustvu."

Pisac "Mekanskih otkrovenja" postavlja tačno ovo pitanje i na vrlo precizan način razmatra ga u ovoj knjizi. Ali u svojoj drugoj knjizi "Dragulji Poslaničke mudrosti" (Fusus al-Hikem) on kaže: "Međutim, što se tiče stanovnika Pakla, oni se vraćaju nazad prema blaženstvu, jer je to neizbježno; nakon završetka kazne, forma vatre se ohladi i ne predstavlja više opasnost za one koji se u njemu nalaze."

Što se tiče mene (Mulla Sadra) i onoga što mi se pokazalo na osnovu mojih teorijskih i praktičnih vježbi, stanište pakla mi ne izgleda kao boravište blaženstva, i zaista ovo je mjesto patnje i bola i beskrajnih mučenja, zato što se njihove muke neprekidno obnavljaju i izgorena koža novom se zamijeni. Ovo nije mjesto tišine i smirenja, jer njegov poredak ponaša se prema ovome svijetu tako kao što se poredak svijeta nastajanja i prolaznosti odnosi prema ovome svijetu.

## **16. Princip o vrsti i načinu predstavljanja i predstava namjera na dan proživljenja i osvrt na njihovu materiju i formu**

Znaj da svaka izvanjska forma posjeduje jedan poseban način pojavljivanja (zuhur) na pravom mjestu u duši, i da svaka duševna forma i svaka duboka težnja također ima vanjsko postojanje. Zar ne vidiš da, kada forma jednog vlažnog tijela utiče na materiju, ona koja prima vlažnost, materija postaje vlažna, te tako uzima posebne oblike; ali kada utiče na drugu materiju, kao što su materija snage, osjećaja i zamisli, tada materija ne preuzima njihove otiske i ne biva vlažna — slično kao vlažno tijelo, sa kojim istovremeno biva preuzeto štosstvo/kviditet (mahiy) vlažnosti, ali u jednoj drugoj formi i slici. Na isti način duhovna snaga čovjeka preuzima od nje jednu drugačiju formu i jedan drugačiji način postojanja i pojavnosti, istovremeno sa tim da je štosstvo isto, i ovo štosstvo vlažnosti i vlažnog. Prema tome, u jednom štosstvu (kviditetu) postoje tri forme u tri odjela (tjelesnom, duševnom i duhovnom postojanju), od čega svako ima svoje nezamjenjivo postojanje i svoje posebno utvrđene načine pojavljivanja.

Kada mi ovu vrstu činjenica promatramo, posebno u pogledu na jedno štosstvo, tada se proteže ovo razlikovanje na način pojavljivanja i postojanje svakog posebnog štosstva i svakog suštinskog mišljenja. Onda nećeš biti iznenađen kada srdžba, koja je jedna osobina duše, postane ljuta vatra kada dođe u vanjski svijet. Ali kada spoznaja, koja je također jedna osobina duše, izađe vani, tada ona postaje izvor (u Raju) koji se zove Selsebil (Kur'an 76,18). Oni „Koji bez ikakva prava jedu imetke siročadi, doista jedu ono što će ih u vatru dovesti.“ (Kur'an 4,10) biće na onom svijetu pretvoreni u one koji na Sudnjem danu „jedu ono što će ih u vatru odvesti.“ (Kur'an 4,10)

Također nećeš biti iznenađen da ljubav ovoga svijeta, to jest putena strast koja se ovdje označava dušom, postane zmije i škorpije, koje će svog vlasnika na Dan suda ujedati i ubadati. Ovi savjeti trebaju jednom uviđavnom čovjeku biti dovoljni da iskreno vjeruje u ono što je Božanski zakonodavac obećao i od čega ih je upozoravao. Svako ko posjeduje sposobnost intuitivne spoznaje (muhhadus), treba pažljivo promatrati osobine duše i vrstu i način kako vanjski uticaji iz nje proizlaze. Tada bi on to trebao koristiti kao sredstvo za stvarnu unutarnju spoznaju određenih navika i karakternih crta koje imaju za posljedicu nužne posebne uticaje.

Naprimjer, prilikom jakog bijesa kod ljudi biva izazvano ključanje krvi (tawran), crvenilo lica i otekline na koži. Srdžba je duševno stanje unutarnjeg čovjekovog svijeta, ali njene manifestacije

su osobine materijalnih tijela, i pojavljuju se kao posljedica srdžbe u ovom materijalnom poretku bivanja. Tako nije iznenađujuće kada u jednom drugačijem poretku postojanja srdžba biva pretvorena u čistu vatru, koja srce smješta u plamen kao "Patnja koja čeka one koji će u vatri vječno boraviti" (Kur'an 47,15) i "Vatra Božija koja duboko do srca dopire." (Kur'an 105,6-) – kao na ovom svijetu, kada jako vruće postane, tijelo se ugrije, vene nabubre, udovi drhte i tjelesne tekućine se upale. Ponekad srdžba može imati za posljedicu pravu bolest ili čak kroz moždani udar prouzrokovati smrt.

Sve ove tjelesne forme, koje egzistiraju na onome svijetu, nastaju iz navika duše i njenih dobrih, moralnih i čednih osobina, kao i njenih zdravih ili pokvarenih svjetonazora i namjera, koji se na ovome svijetu kroz ponavljanje određenih postupaka i djelovanja još pojačavaju. Na ovom donjem svijetu ovi postupci postaju temeljnim uzrocima čestitih osobina, ali duša sa svojim navikama formira osnovni uzrok tijela na onome svijetu.

Što se tiče materije, koja je izgrađena od tijela, dalje predstavi djelovanja i zamišljenih namjera u ovome svijetu – tako nisu ništa drugo nego ljudska duša, isto kao što ovaj svijet gradi pramateriju materije, iz koje su sva tijela i rastegljive forme urađene. Ali pramaterija sama nema rastegljivost. Isto tako je ljudska duša forma koja proizvodi sve stvari koje u posebnim predstavama na onom svijetu egzistiraju, iako je duša u svom biću duhovna i bez rastegljivosti.

Razlikovanje između pramaterije i duše sadrži različite stavove:

1. Stav je sadržan u tome da je postojanje pramaterije u svakom pogledu čisto potencijalno, da sa i po sebi ne dolazi, nego samo uz pomoć tjelesnih formi. To je drugačije nego duša, koja u stvarnosti kroz svoje biće kao jedno zbiljsko, u stvari čulno (hassas) postojanje egzistira. Najprije se duša pojavljuje u formi ovih elementarnih ljudskih tijela, potom biva jednom materijom na onom svijetu za jednu formu na onome svijetu, s kojom je na poseban način zajedništvom spojena. Tako je duša forma materijalnih stvari na ovome svijetu, i ona je tako materije formi na onome svijetu. One su forme u kojima, Božanskom dozvolom (životni duh), "dan kada će se u rog puhnuti, pa ćete vi, sve skupina po skupina, dolaziti." (Kur'an 78,18) biva udahnut; oni se razlikuju na onome svijetu, na što je gore već ukazano.
2. Drugi stav je u tome da je duša fina duhovna materija, koja može uzeti samo fine nevidljive forme, koje se ne mogu razumjeti ovosvjetskim čulima, nego svim čulima onoga svijeta.

Pramaterija nasuprot toga je čvrsta materija, koja može primiti samo čvrste forme, koje su kroz prostorna mjerila i mjesta ograničene i sa nepostojanjem (a-dam) pomiješane.

3. Treći stav je sadržan u tome da pramaterija njene forme i stanja (akwan) na pasivan način (infi'āl) kroz pretvaranje (tagayyur) i kretanje preuzima. Ali duša svoje forme uzima koje su već duboko u njoj ukorijenjene, tako što na njih podsjeća. Sada nema nepravilnosti između prihvatanja ove duševne forme i njihovog predstavljanja; stoga se radi istovremeno o djelujućim formama i slikama. I svo znanje od osnovnih uzroka (mabādi), njihove osobine i stanja proizilaze u njima iz jednog te istog aspekta.
4. Četvrti stav je sadržan u tome da prihvatanje tamo (na onostranom svijetu) nema značenje spremnosti (quwwa isti'dādiyy) i mogućnosti (imkān).
5. Peti stav je sadržan u tome da su ove forme (ovosvjetske) potpunost njihove materije i njihove nosiljke, ali forme koje u dušu nastaju ne pojavljuju se kao njihova potpunost. Jedina potpunost je sadržana u tome da one forme u onom aspektu shvataju, u kojem oni djeluju i ostvaruju se. Između ova dva značenja (potpunosti) postoji čvrsta i očigledna razlika. Već je negdje na to ukazano da su aspekti pasivne prijemčivosti i djelovanja u stvarnosti jedno.

## **17. Princip o tome da li ostala živa bića imaju slično okupljanje ili ne**

Mi smo već ukazali na to da svaka prirodna supstanca ima svoje vlastito kretanje – stvaranje i proživljenje, svoj početak i svoj povratak. Filozofi su zaključili da u prirodi postoje suštinski krajnji ciljevi, kao i temeljni principi, te povratak svih stvari na njihov izvor. Tako, tijelo se vraća vegetativnim i animalnim silama, snage se vraćaju duši, duše se vraćaju duhovnim intelektima, a sve se vraća Uzvišenom, kao što je On rekao: “Zar se ne vraćaju sve stvari Allahu?” (Kur'an 42:53) i “I oni će se Nama vratiti” (Kur'an 21:93).

Svako ko zna odakle dolazi, zna i gdje ide.

Ali ovdje je riječ o buđenju (ba'th) pojedinačnih osoba, sa njihovim posebnim identitetima i individualitetima, koji obuhvataju i prirodne i duševne načine postojanja. Što se tiče čovjeka i njegovog proživljenja, to je potvrđeno i ostvareno zahvaljujući transcendentnosti njegove duše, koja je na ovom svijetu povezana s materijalnim tijelom, a na budućem svijetu s duševnim, formalnim tijelom.

Kad je riječ o ostalim živim bićima i opstanku njihovih duša, te njihovom povratku na onaj svijet – mišljenja mudraca (filozofa) su podijeljena. Predaje o tome su također proturječne, a i ajeti Kur'ana su u tom pogledu magloviti i neodređeni. Jer, naprimjer, po Njegovoj riječi: "I kada se divlje životinje saberu." (Kur'an 81:5) moguće je razumjeti okupljanje ljudskih individua čije su duše bile na stepenu divljih životinja, tako da će prije biti proživljeni kao životinje, nego kao ljudi.

Put koji mi postavljamo – put jednog intuitivnog dokaza (burhān ḥadsī) – vodi prema različitosti. Svako živo biće koje, pored čulne (ḥassāsa) duše, posjeduje imaginativnu (mutahayyila) i sjećajuću (mutadhakkira) dušu, opstaje nakon smrti. Ono se sakuplja na jednom od prelaza (megvā), bez da izgubi svoju nagradu, jer Božansko providenje ne dopušta da bude zapostavljeno ono što teži savršenstvu.

Sakupljanje ovih duša – čulnih, imaginativnih i sjećajućih – teži, poput sakupljanja duševnih snaga, svome početku i Gospodaru njihove vrste, kao što to učitelj filozofa (Aristotel) izlaže u svojoj knjizi *O spoznaji Gospodarenja* (Ma'rifat ar-Rubūbiyya).

Stanje sakupljanja vegetativnih duša, Naprimjer, može se porediti s drvećem koje bude oboreno – što je jedan od učenjaka (Plotin) također spomenuo.

Okupljanje sljedbenika i nasljednika (biš) do razine njihovih Imama i potpuno obrazovanih pojedinaca slično sakupljanju nižih duševnih snaga u odnosu na razumsku (govornu) dušu. O tome govori i riječ Uzvišenog: "I sakupiše se Sulejmanu vojske njegove – džini i ljudi i ptice – sve četa do čete, postrojeni." (Kur'an 27:17) i: "A i ptice okupljene – svi su oni zbog njegova hvaljenja hvalu ponavljali." (Kur'an 38:19)

## Završetak i pouka

Ovo su riječi Njegovog poniznog roba. Zaista, tražim utočište kod Boga, Velikog Gospodara, u svim svojim riječima, postupcima i uvjerenjima – a posebno kada je riječ o istinoljubivosti u slijeđenju Božanskog zakona, koji nam je dat od Pečata vjerovjesnika, Muhammeda, neka su na njega i njegovu Porodicu najbolji blagoslovi.

Ako u meni ima slabosti namjere, vjerovanja ili ukazivanja na slabost, to je zbog toga što sam se, sa svim svojim bićem, za čvrsto uže Islama vezao, znajući sigurno da niko ne može Bogu služiti onako kako Mu dolikuje, osim preko onoga ko nosi Veliko Ime – potpunog i savršenog čovjeka (*al-insān al-kāmil al-mukammal*), Božijeg zastupnika i Vladara u kraljevstvu (mulk), u nižim i višim svjetovima, i u početku i u povratku postojanja.

Zato te obavezujem, ti koji čitaš ove redove: pogledaj ih očima saosjećanja i otvorenog srca. Pozivam te Bogu, Njegovom kraljevstvu i Njegovom Poslaniku, da napustiš navike niskih duša – onih koje su vezane za ono što mase slijepo slijede, i koje se protive onome što su čule, iako to nije potvrđeno ni razumom ni objavom. Ne budi među onima koje je Bog u Kur'anu ukorio:

“Ima ljudi koji se o Allahu raspravljaju bez znanja, bez upute i bez svjetla objave.”

“A kada im se kaže: Slijedite ono što vam Allah objavljuje! – Oni odgovaraju: Ne, mi slijedimo ono na čemu smo zatekli pretke svoje.” (Kur'an, 31:20–21)

Čuvaj se toga da ciljeve Božanskog zakona i istinsku religiju ograničiš samo na ono što si čuo od svojih učitelja i odgajatelja. Ako tako postupiš, ostaćeš na svome pragu i duhovnim stanicama, umjesto da se uzdigneš svome Gospodaru.

Slijedi vjeru pravoga oca Ibrahima – hanifa, koji je rekao svome ocu (ili stricu, po nekim predajama): “O oče moj, ne klanjaj se šejtanu...” (Kur'an, 19:44) i: “Idem tamo gdje mi je Gospodar moj naredio – On će me uputiti.” (Kur'an, 37:99)

Iseli se iz kuće zablude, izađi iz sjene navika i odvažnije kreni prema Gospodaru i Poslaniku, kako bi u znakovima Božanskog djelovanja i čudima kraljevstva ugledao ono što oko vidjelo nije, ni uho čulo nije.

Ako te na tom hodočašću smrt zatekne – tvoja nagrada kod Boga je sigurna, kao što Uzvišeni kaže: “A onome ko napusti svoj rodni kraj radi Allaha i Njegova Poslanika, pa ga smrt stigne – nagrada njegova sigurno pripada Allahu.” (Kur'an, 4:100)

Ne smatraj nesrećom ako se sam uspinješ, za razliku od mase – jer masa ostaje gdje jeste, dok hodočasnik napušta stanicu za stanicom. Kako može biti harmonije između onoga ko stoji, onoga ko hoda i onoga ko je već na cilju?

Kako je rekao naš Imam i Vođa pravovjernih, Ali, neka je Božiji blagoslov na njega, njegovu braću i Porodicu: “Ne traži istinu kroz ljude – već prvo spoznaj istinu, pa ćeš kroz nju spoznati i ljude.”

Znaj da je onima koji slijede Božanske znanosti dokaz (burhān) ili otkrovenje (mukāšafa) jasan, kao što kaže Uzvišeni: “Donesite dokaz svoj, ako istinu govorite.” (Kur’an, 2:111)

“A onaj ko, pored Allaha, zaziva drugo božanstvo, bez dokaza – on će odgovarati.” (Kur’an, 23:117)

Taj dokaz je svjetlo koje Bog spušta u srce vjernika – ono osvjetljava njegovo unutarnje viđenje i omogućava mu da vidi stvari onakve kakve zaista jesu. Kao što se prenosi iz dove Poslanika, neka je Božiji blagoslov na njega i njegovu zajednicu: “Bože, pokaži nam stvari onakvima kakve zaista jesu.” Znaj, istinu u pitanjima u kojima se mišljenja filozofa i Poslanika razlikuju nije lahko dosegnuti. Istina se ne dostiže bez ispravne logike, unutarnjih mjerila i duhovne sabranosti. Jer kada bi samo razum bio dovoljan, ne bi bilo razlike između filozofa i vjerovjesnika. A tada ni poslanici ne bi bili potrebni. Stoga je jasno: istina se može dosegnuti samo kroz svjetlo Poslanstva i iskreno traženje blizine Božije ljubavi (walāya).

Zato – oslobodi svoje srce, očisti svoju unutrašnjost, izbriši vezanost za stvorenja i povuci se u tišinu duhovnog jedinstva. Napusti strasti, težnje prema položaju i druge prolazne ciljeve. Iskrenim nijetom i čistim vjerovanjem – tvoje djelo će postati tvoja nagrada, a tvoja spoznaja ono što si tražio. Tada će se ostvariti: “Pa smo ti skinuli koprenu, danas ti je vid jasan.” (Kur’an, 50:22)

Jer sutra ćeš biti sabran samo s onim što si spoznao, a sakupljen s onim što si volio. Ko je volio kamen, biće s njim sabran. Zato – pazi šta voliš. Ne voli ono što ne vodi ka vječnosti.

Odgoji svoju dušu. Očisti namjeru. Prosvijetli svoje srce. Očisti svoju unutrašnju kuću, kao što kaže Uzvišeni: “I očistite Moj hram za one koji ga budu obilazili, boravili i klanjali se.” (Kur’an, 2:125)

Ne skreći pogled s cilja. Idi svome Gospodaru – Vlasniku zdravlja, svetosti i plemenitosti. To je krajnji cilj svakog hodočašća. Zato, zamijeni prolazno za trajno: “Ono što je kod Allaha – bolje je za one koji čine dobro.” (Kur’an, 3:198)

To je dolazak u Kabu žuđenog cilja. To je gledanje u Jednog Uzvišenog. Ali do toga se ne dolazi samo fizičkim kretanjem, već hodom duhovne spoznaje i razmišljanja.

Kao što je rekao Poslanik:

“Jedan sat razmišljanja bolji je od sedamdeset godina ibadeta bez razmišljanja.”

A najboljem među svojima, Vrata znanja, rekao je: “O Ali, kada ljudi nastoje da se približe Bogu kroz razne oblike ibadeta – ti Mu se približi kroz razum, tako da možeš drugima sve pojasniti.” Ti sada slutiš: cilj namaza, posta i ibadeta postiže se samo čišćenjem srca i prosvjetljenjem unutrašnjosti. Samo djela koja dolaze iz iskrene unutarnje predanosti imaju vrijednost. Jer Uzvišeni kaže: “Do Allaha neće doprijeti ni meso ni krv njihova, ali će Mu stići vaša bogobožnost.”



(Kur'an, 22:37) "Nije čestitost u tome da okrećete lica svoja prema istoku i zapadu, već u vjerovanju u Allaha i u Onaj svijet..." (Kur'an, 2:177) Na kraju, znaj da među najvećim smetnjama vjerovanju jeste slijepo slijedenje onih učenih koji su to samo po tituli, ali ne i po srcu. Njihova mudrost je varka: "A djela nevjernika su kao fatamorgana u pustinji – onaj ko je žedan vidi vodu." (Kur'an, 24:39) Oni okreću ljude od izvora života, jer: "Gospodar tvoj zna one koji su skrenuli s Njegova puta i zna one koji su upućeni." (Kur'an, 6:117) "Pretpostavke nisu od koristi istini." (Kur'an, 10:36) Zato, neka nas Allah sačuva od zablude učenih koji zavode, i neka prosvijetli naša srca svjetlom mudrosti i savjesti – po pravu Muhammeda i njegovih čistih nasljednika. Neka su na sve njih blagoslovi Božiji.